

LETONIKAS BIBLIOTĒKA

**KULTŪRVĒSTURES
AVOTI
UN LATVIJAS
AINAVA**

LETONIKAS BIBLIOTĒKA

Latvijas Zinātņu akadēmija
LU Akadēmiskā bibliotēka

KULTŪRVĒSTURES
AVOTI
UN LATVIJAS
AINAVA

Rīga 2011

Apgāds “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”

Helmsa hronika: oriģināls, noraksti, attēlu pārceļojumi un pārveidojumi

Aija Taimiņa

Vēsturnieka un pedagoga Johana Kristofa Broces (*Brotze*, 1746–1823) kolekcijas *Livonica* sējumu virkni Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā ievada 17. gs. vidū tapušās Jirgena Helmsa hronikas izvilcums 150 lapušu apjomā, pašā Broces norakstā. Pārrakstītājs manuskripta titullapā ir saglabājis oriģināla barokāli krāšņo un izvērsto nosaukumu (to tikai nedaudz papildinot): “Izvilkumi no kādas vecas, roku rakstītas Jirgena Helmsa Livonijas hronikas, kas pieder Rīgas apriņķa zemes tiesnesim fon Aderkasa kungam, un kas saucas: Patiesas kopijas no Vidzemes un Kurzemes hronikām un citām vēsturēm par to, kas šeit noticis un gadījies, vispirms Rīgā 1) Par zemes atklāšanu, uzcelšanu, uzplaukumu un tās pirmajām valdišanām vai reģentiem līdz zobenbrāļiem utt. 2) Par Pirmajiem līdz Pēdējiem Vācu ordeņa mestriem utt. 3) Par Livonijas un Kurzemes pirmajiem ķēniņiem un valdniekiem utt.”¹

Oriģinālmanuskripts – rīdzinieka Jirgena Helmsa sarakstītais, ar attēliem bagāti rotātais rokkraksts – bija vienīgā ilustrētā hronika Livonijas historiogrāfijā, tās vēstījums aptvēra laika periodu no aptuveni 1158. līdz 1648. g. Helmsa hronikas vērtētāju viedokļi bija visai dažādi, pat pretrunīgi; lielāko ievērību nemainīgi iemantoja Helmsa hronikas attēli, kas izmantoti un pieminēti daudzkārt. Tomēr Helmsa hronika nopietni analizēta un metodiski, avotkritiski pētīta epizodiski². Pirmo reizi Helmsa hronika Livonijas historiogrāfijā minēta 1753. g. Johana Gotfrīda Arnta raksturojums ir visai skops, kā “namnieka Jirgena Helmsa kunga” lielāko nopelnu Arnts atzīmējis, ka viņš bija papildējis saskaītīt visus Livonijas karos kritušos³. Tikai parindē Arnts vēltīja pāris kritiskus izteikumus Helmsa hronikai, norādot, ka “Helms, pēc priekšvārda spriežot, bija ķēries pie spalvas un rakstījis tāpēc, ka sagrauto komercijas lietu dēļ viņam nebija daudz darba, un viņš bijās vaļošanās dēļ iekrist grūtsirdībā (*schwere Stande*) un grēkos. (..) Viņš bija pārrakstījis vārdus pa

vārdam Rusovu un Henningu, un tad, kad tie apklusuši, viņš apraksta sava laika lietas⁴. Arnta pārskatā pirmo reizi atrodama Helmsa hronikas zīmējumu un to pirmavotu pieminējums: “Daudzviet viņš [Helms] piesauc “Vecu rakstītu Prūsijas hroniku”, pēc kuras viņš ir nozīmējis cietokšņu plānus (*Risse*).”⁵ Arnta historiogrāfijas beigās pievienotajā “Senās Vidzemes pilsētu, cietokšņu, piļu, mūra namu un klosteru tabulā” atrodamas norādes uz Helmsa hronikā minētajām celtnēm, tomēr vienlaikus Arnts piemetinājis, ka Helmsa sniegtajiem datējumiem nevar uzticēties: “§3. Jirgens Helms savā rakstītajā hronikā lielam skaitam pievienojis celšanas gadu, bet to hronoloģija tikusi stipri papildināta no īstiem dokumentiem.”⁶ Gādebušs 1772. g. nebija varējis piebilst ko jaunu un atzina, ka visas viņa rīcībā esošās ziņas par Helmsu ņēmis no Arnta⁷. Ziņas par hronikas autoru ir trūcīgas un fragmentāras. Helmsa hronikas tekstā nekur autors sevi nav vārdā nosaucis, tikai J. G. Arnts pirmais 1753. g. par hronikas autoru nosaucis Jirģenu Helmsu⁸. Bet Broce savulaik jautājis: “No kurienes gan Arnts dabūjis zināt, ka autora vārds ir Helms? Jo pašā darbā nav nekādu pēdu.”⁹

Tagad dažus faktus par hronikas autoru – Rīgas tirgotāju Jirģenu Helmsu un viņa dzīves gaitām izdevies saziņēt, un vispirms tās ir viņa pašrefleksijas hronikas tekstā. Autora izteikumi ir izkaisīti un meklējami vairākos hronikas norakstos. Pētījuma gaitā precizēt Helmsa dzimtas izcelsmi un viņa radurakstus ļāva Broces kolekcijā LUAB atrodamā Jirģena Helmsa jeb Helmes (*Helmes*, saskaņā ar viņa paša fiksēto uzvārda versiju) 1655. g. uzrakstīta dzimtas vēsture ar biogrāfiskām ziņām saturā: “*Laus Deo! Anno 1655. im Junio: Extract aus Jürgen Helms Haupt Buch Neiner fc. Schwieger Mutter Freundschaft betreffend 1655 geschrieb*”¹⁰, kā arī vēsturnieka Augusta Vilhelma Buhholca (*Buchholtz*) savāktie Baltijas dzimtu ģeoloģiskie materiāli. Tāpēc bija iespējams visai būtiski papildināt līdz šim par Helmsu dzimtu zināmo. Jāatzīst, ka ģeoloģisku sakarību izpēte palīdzēja atklāt nozīmīgus momentus arī hronikas vēstījuma skaidrojumā un autora personības izpratnē.

Rīgas namnieks, tirgotājs Jirģens Helms (*Helm, Jürgen, Helmes, Helms, Helmer, Georg*, ap 1603–pēc 1655) dzimis un dzīvojis Rīgā, viņa dzimšanas gads gan nosakāms visai aptuveni. Helmsa tēvs ir Lībekas tirgotājs Heinrihs Helmess (*Helmes*, 1585, Lībeka–1622, Rīga), māte – Ursula Noinere (*Neuner, Niener, Ninnerus, ?* Rīga–1641, Rīga), viņi salaulājušies Rīgā, 1600. g. 7. janvārī. Jirģens Helms ģimenē ir trešais bērns, tātad varēja būt dzimis ap 1603. g. Helmsa mātes Ursulas Noineres raduraksti rāda, ka viņa nākusi no Rīgas garīdzniecības aprindām: viņas tēvs ir Rīgas Sv. Pētera baznīcas virsmācītājs (no 1582) Georgs (Jirģens) Noiners (*Niener, Neuner*, †1587), bet māte Anna Bekere (*Becker*) ir virsmācītāja Retģera Bekera-Pistorija (*Rötger Becker-Pistorius*) meita. Gan mācītājs Noiners, gan mācītājs Bekers (latinizētajā formā – Pistorijs) bija nodarbojušies ar literatūru un vēsturisku ziņu apkopošanu.

Virsmācītājs Noiners bija fiksējis savā “Piezīmju grāmatā” ziņas par Rīgas mācītāju ordinēšanu, notikumus konsistorijā u.tml., tātad rakstīja sava laika Rīgas baznīcas dzīves hroniku¹¹. Kā Rīgas luterāņu garīdzniecības vadītājs viņš bija iesaistīts arī Kalendāra nemieru notikumos 1585. g., nostājās Rīgas rātes pusē un smagi cieta no namnieku opozīcijas agresijas.

Arī Bekeru-Pistoriju dzimtā vairākās paaudzēs bija literāti un historiogrāfi. Virsmācītājs un Domskolārs rektors Bekers-Pistorijs (?–1577) bija sacerējis vairākus apsveikuma dzejojumus latīņu valodā¹², viņa dēls Johans (?–1623) – Helmsa otrs vectēvs, kas bija mācītājs (secīgi) Sv. Jāņa, Doma un Sv. Pētera baznīcās, atstāja rokrakstu “Dažādi ievēribas cienīgi atgadījumi, īpaši baznīcas dzīvē, no 1599. līdz 1623. gadam” (*Collectaneen über merkwürdige Vorfälle in Riga, besonders kirchliche, von 1599 bis 1623*)¹³. Jāsecina, ka rakstniecības un notikumu dokumentēšanas tradīcijai Helmsa radnieku dzimtās bija dziļas saknes, un domājams, ka viņš bija pārmantojis šo interesi no saviem tuviniekiem.

Helmsu-Noineru dzimta piederēja Rīgas pilsoniskajām aprindām, un radniecības saites ģimeni saistīja ar Rīgas patriciātu, visciešāk ar rātskungu Dreilingu (un tāpēc arī ar Rigemanu) ģimenēm. Tomēr kompilatīvajā hronikas rokrakstā atrodamās biogrāfiskās liecības bijušas visai pretrunīgas, ko savulaik atzina arī Broce: “Grūti noprast, kas autors bijis. Viena vieta hronikā liek secināt, ka viņš bijis mācītājs Rostokā. Tomēr viņam jābūt bijušam arī Vidzemē, kā tas redzams citās vietās. Pēdējā daļā tiek pavēstīts, ka viņš ir cīnījies kādā kaujā (*Affaire*) pret poļiem, citā vietā, kā tie viņu sagūstījuši. Tam pretim runā pēdējā (t.i., autora) paziņojums, ka viņš bijis mācītājs.”¹⁴ Redzams, ka dažviet vēstījums par autora dzīves laika notikumiem rakstīts pirmajā personā. Helmss bija tirgotājs, kurš, piem., 1621. g. oktobrī Jelgavā uzpircis lopus un gaļu un drusku blēdījies, pārkāpdams tirgus noteikumus: “Labs vērsis maksāja 10–15 dālderus, tomēr svešajiem nebija atļauts iepirkt teļa gaļu. Tiem, kas to tomēr nopirka, kā es, nācās tos slepeni nokaut, iesālit un sūtīt uz Rīgu ar laivām.”¹⁵ Helmss bija Rīgā 1621. g. aplenkuma laikā. Viņš pats redzēja, kā zviedru armija ieņēma Jelgavu 1621. g. un kā 3. oktobrī Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs ar kuģi iebrauca Jelgavā un noenkurojās pils priekšā, lai pieprasītu padošanos, “bet tie esot bijuši viduvēji kuģi”¹⁶. Un 1622. g. “13. jūnija vakarā Rīgā ieradās Zviedrijas karalis ar 12 lieliem kuģiem. Kuģim “Stokholma”, ar ko ieradās karalis, iekšā bija karaļa zāle, [iekšpusē] zeltīta, un līdzās kambaris. [Kuģa] aizmugurē bija 2 torņi, katrā pusē viens, to smailes bija pārklātas ar varu un apzeltītas. (..) Kuģa borts un klājs bija apsegts ar sarkanu tūku”¹⁷. Pats Helmss pēc Rīgas aplenkuma beigām (septembrī), tad, kad tas ticis atļauts, bija apstāigājis mīnētos ierakumus un “redzējis tur iekšā pulvera mucas”¹⁸. Viņš bija arī starp Rīgas aizstāvjiem 1633. g. un pat tika saņemts poļu gūstā, un tad 22. septembrī atbrīvots.¹⁹

Helmsa hronika ir radusies skarbā laikā, kara un mēra postītajā Vidzemē,

Poļu–zviedru kara laikā. Tieši galējais posts un tradicionālā dzīves veida sabrukums bija par iemeslu tam, ka tirgotājs Helms nodevās rakstniecībai. Hronists Helms savu Livonijas vēstures aprakstu rakstīja, kā pats izsakās, bezdarbības dēļ, tad, kad kara dēļ tirgošanās Rīgā un Vidzemē bija panīkusi. Gadu desmitus ilgusi karadarbība nopietni iedragāja Vidzemes un Kurzemes saimniecisko dzīvi, par to liecina Helmsa vecākā laikabiedra un radnieka birģermeistara Nīenšteta rūgtuma pilnie vārdi, kas raksturo 1601.–1603. g. poļu iebrukuma radīto postu: “Tā nu es gribu pieminēt, ka manus labumus man nolaupījis asiņainais karš, kā daudzi dižciltīgie, esmu pazaudējis visu savu naudu un kļuvis nedrošs. Manas dzimtmuižas ir izpostītas, mani nabaga ļaudis nomiruši nabadzībā, badā, bēdās un slimībās, vairāki simti no maniem un viņu lopiem ir gājuši zudībā, šeit pie Rīgas manai saimei vairāk kā 30 sētas ir tikušas nodedzinātas, mani bērni bez vainas ir tikuši vajāti, lai laupītu godu, mantu un dzīvību; tiem vajadzēja kā Dāvidam bēgt no saviem ienaidniekiem un klaiņot apkārt.”²⁰ 1625. g. Zviedrija bija pilnībā iekarojusi Vidzemi, un saimniecība tikai lēnām un ar grūtībām sāka atjaunoties.

Kad 1628. g.²¹ Helms iesāka manuskriptu, viņš tā ievadā aprakstīja sava darba tapšanas iemeslus: “Šeitān autors izklāsta iemeslus, kas noveduši pie šī vēstījuma uzrakstīšanas. Pēc tam, kad šejienes tirgotāji un tirdzniecība, kuru dēļ bija dibināta Rīgas pilsēta un kuru dēļ tās iedzīvotājiem bija pārtika un iztika, poļu un zviedru kara dēļ bija traucēta/izputināta (*gebindert*), es nodomāju, ka Sātāniskas slinkošanas dēļ [man] ausis kvēlo utt., un uzticieties šīs grāmatas autoram, kādreizējam tirgotājam.”²² Helmsa hronikas izklāsts rāda, ka autors rakstījis lēnām, 15 gadu garumā, sākdam to darīt jaunībā – ap 25 gadiem. Un darba noslēgumā – 1645. g.²³ rokraksts ieguva ievērojamus apmērus. Autors rokrakstam deva sava laika literārajai tradīcijai atbilstošu krāšņu nosaukumu.

Tomēr, vienīgi apkopojot un sistematizējot dažādos vēlākos teksta norakstos un vēstures avotos rodamās ziņas, iespējams izveidot pilnīgāku priekšstatu par Helmsa hronikas oriģinālmanuskriptu.

Ap šo Livonijas vēsturei tik intriģējošo avotu ir savijies īsts neskaidrību un versiju kamols, mulsināšu jautājumu pīne. Skaidrs, ka uz daudziem būtiskiem jautājumiem tā arī neizdosies atbildēt. Iemesls tam ir viens – nevienam pētniekam vairs nav un nebūs lemts strādāt ar Helmsa hronikas manuskripta oriģinālu: tas ir gājis bojā jau sen, sadedzis 18. gs. izskaņā. Un tas ir pirmais neatbildētais jautājums, jo līdz šim nav izdevies noskaidrot, kad bija ugunsgrēks hronikas pēdējā glabātāja, Rīgas apriņķa zemes tiesnesim Johanam Gustavam fon Aderkasam (*Aderkas*, 1712–1799) piederošajā Vecmuižā (*Sussikas*, līvu val. *Viiki*, Liepupes draudzē, Limbažu novadā): 1791. vai drīzāk – 1797. g.²⁴; pat citkārt precīzais Broce nav bijis konkrēts: “Kad ao 17.. nodega Vecmuiža, šī hronika krita par upuri liesmām.”²⁵

Laika gaitā oriģinālmanuskripts bija piederējis vairākiem īpašniekiem, vispirms – vēsturniekam Tomasam Hjērnem 17. gs. izskaņā Igaunijā: par to Brocem vēstīja izdzēsts ieraksts “JHiaerne” priekšlapā²⁶. Domājams, ka zemes tiesnesis Aderkass manuskriptu bija mantojis no sava tēva – ritmeistara Oto Magnusa fon Aderkasa (1676–1753); viņa rokrakstu un grāmatu kolekciju pazina un uzslavēja jau Arnts 1753. g., kuram Aderkass bija devis ieskatam savu bibliotēku – “ritmeistars Oto Magnuss fon Aderkass no Ķirbižiem arī pirmais tūlīt deva palīdzīgu roku, par brīvu piedāvājot virkni iespiestu un neiespiestu autoru [darbus], kas tikai pa daļai šķiet iekļauti zemes vēsturē”²⁷.

Ikviens Helmsa hronikas pieminējums, kas tapis pirms 1797. g. ugunsgrēka, uzskatāms par vērtīgu informācijas avotu tad un tādēļ, ka rakstītājam bijusi iespēja izmantot oriģinālmanuskriptu.

Diemžēl kopš 18. gs. beigām arhīvi un bibliotēkas pētniekiem spēj piedāvāt vienīgi vairākus dažāda vecuma, provenences un atšķirīgas kvalitātes Helmsa hronikas norakstus. Trīssimt gadu amplitūdā (no 17. gs. otrās puses līdz 19. gs. beigām) tapušajos hronikas pārrakstījumos teksts un attēli fiksēti dažādā pilnīguma pakāpē. Noraksti jeb precīzāk izvilkumi atrodami vairākās krātuvēs kā Latvijā, tā arī Zviedrijā un Igaunijā. Helmsa hronikas noraksti glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA, 4), LUAB (1), Lincēpingā (1)²⁸, arī Tartu (1)²⁹. Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrodas sekojoši Helmsa hronikas noraksti. Visvecākais ir t.s. Breverna noraksts, kas tapis 17. gs.: *Hermann von Breverns Auszug aus der Chronik des sog. Jürgen Helm*.³⁰ Krievijas justīcokolēģijas viceprezidenta (1717–1721) un Vidzemes hoftiesas viceprezidenta (no 1711) Hermaņa fon Breverna (*Brevern*, 1663–1721) kolekcijā bijušajam nezināma pārrakstītāja darinātajam norakstam apjoms neliels, tam 32 lapas, attēlu nav³¹. Noraksts nav pabeigts (izklāsts sniedzas līdz aptuveni 1588. g.), teksts lapas kreisajā pusē, labā atstāta tukša. Domājams, ka šis noraksts pirms tam piederējis karavadonim, Rīgas gubernatoram un Vidzemes ģenerālgubernatoram (1671–1685) Kristeram Hornam (*Horn*, 1622–1686). Par piederību Hornam liecina īpašuma ieraksts titullpā: “*Quinsbi fxiq qstrqn / Ddadqrl tyboge Bonhartb / gh. lqn. Od: Bontyiqn Chnr / zqōfei*”³², tomēr komplicētā 17. gs. ieraksta ticama transkripcija un atšifrējums varētu precizēt šo ziņu. Breverna noraksts Rīgā atgriezies 1877. g. no Igaunijas, no dzimtas īpašumā bijušās Kostiveres (*Kostifer*) muižas.

Vienu hronikas norakstu (LVVA, 214. f., 6. apr., 159. l.) izgatavojis Rīgas Bāreņu nama grāmatvedis, dabaszinātnieks un ārsts, botāniķa Karla Linneja skolnieks Jākobs Benjamins Fišers (*Fischer*, 1731–1793). Noraksts varētu būt tapis laika posmā no 1772. līdz 1777. g. Tas signēts ar iniciāļiem JBF; jānorāda, ka savulaik iniciāļi tikuši atšifrēti kļūdaini un autorība tādēļ piedēvēta Jākoba Benjamina Fišera tēvam Jākoabam Bernhardam Fišeram. Rokrakstam 87 lapas, tekstu papildina spalvas zīmējumi. Fišers hroniku pārrakstījis no

Broces noraksta (to aplicina fakts, ka Fišers pārrakstījis arī Broces priekšvārdu un vēlāk (1782) to publicējis). Salīdzinot Broces–Fišera noraksts drīz pēc pārrakstīšanas bija ieguvis papildinājumus, tam pievienoti divpadsmitgadīgā Rīgas Liceja skolnieka Johana Valentīna Bulmerinka (*Bulmerincq*, 1760–1827) zīmējumi un vairākas ielīmētās gravīras. Jansona–Erdmaņa publikācijā Fišera noraksts apzīmēts kā Fišera–Londicera noraksts.³³ Tomēr tas ir maldinoši, jo šajā norakstā nav atrodamī Londicera zīmējumi, toties ir Jansona–Erdmaņa nepieminētie Bulmerinka zīmētie attēli.

LVVA atrodas arī divi mācītāja un bibliofila Gustava fon Bergmaņa (*Bergmann*, 1749–1814) darināti Helmsa hronikas noraksti. Pirmais Bergmaņa noraksts tapis Āraišos un pabeigts ap 1772. g.³⁴ Noraksta apjoms 268 lapas, tas turpināts 1784., 1792., 1800. g. Tas ir saīsināts Broces noraksta variants ar vēlākiem papildinājumiem, tekstam līdzās zīmējumu nav, acīmredzot tos bija domāts pievienot vēlāk, tāpēc tekstā atrodamas norādes uz atbilstošu attēlu. Vairāki Bergmaņa zīmējumi no Helmsa hronikas ir novietoti rokraksta beigās (255.–260. lp.: līvs, senlatviešu ieroči, vācu ordeņa lielmestru ģerboņi), rokraksta beigās atrodas arī G. Bergmaņa zīmēti Cēsu, Valmieras un Burtnieku skati. Manuskriptu papildina vairāku Bergmanim tuvu personu zīmējumi, proti, viņa brāļa Liborija Bergmaņa (1754–1823) zīmējumi, trīs 17 gadus vecā Gustava Bergmaņa dēla Hermaņa Johana Jākoba Bergmaņa (1780–1856) zīmējumi, tostarp arī Rūjienas pastorāts (1792). Sējumā atrodami arī Broces oriģinālzīmējumi un skices (12) un Eduarda Filipa Kerbera (*Körber*, 1770–1850) oriģinālzīmējumi (8). Sējumā ir vairāki kāda Londicera kunga kopēti zīmējumi (116, 117, 118, 120, 130 lp.)³⁵, tomēr Londicera zīmēto attēlu paraksti rakstīti ar G. Bergmaņa roku. Uzskata, ka dažiem attēliem komentārus rakstījis J. B. Fišers³⁶, šis minējums varētu neatbilst patiesībai. Otrs Bergmaņa noraksts: “*Zeichnungen Einiger alten Schlösser und Städte in Liefland und Ehstland aus einer alten Handschrift vom Jahr 1628 u. folg. nachgezeichnet von Gustav Bergmann. Arrasch d. 24sten Juli 1773*”³⁷ satur tikai attēlus, iespējams, ka tas tapis vienlaikus ar pirmo Bergmaņa norakstu Āraišos 1771.–1773. g. Un varbūt ir pat agrāks. Rokrakstam 45 lapas. Helmsa hronikas attēli atrodami no 2. līdz 22. lapai. Attēlus no Helmsa hronikas Broces noraksta pārzīmējis G. Bergmanis ļoti neveiklā manierē. Attēli zīmēti ar spilgti rozā tinti spalvas zīmējuma un lazējuma tehnikā. Vēlāk (1771–1774, 1775, 1777–1780, 1790, 1793, 1808) manuskripts papildināts un tam pievienoti citi datēti zīmējumi (46 zīmējumi). Rokrakstā iekļauti G. Bergmaņa brāļa Liborija zīmēti attēli (piem., ar rozā tinti zīmēta Siguldas pils, signēta *pinx L Bergmann*)³⁸. Šis noraksts var netieši liecināt, cik grūti G. Bergmanim padevās zīmēšana, un iespējams, tieši tādēļ viņš ir vēlējis, lai Londicera kungs pagatavo labākus zīmējumus, ko pievienot Helmsa hronikas teksta norakstam, t.i., pirmajam Bergmaņa norakstam. Par abiem Bergmaņa norakstiem rakstījusi vēsturniece

Māra Caune, kas sastādījusi arī tajos atrodamo oriģinālzīmējumu alfabētisko reģistru³⁹. Caune uzskata, ka Bergmanis savus norakstus darinājis patstāvīgi: par to liecinot Jersikas apraksta noslēguma frāze, kas nav atrodama Broces norakstā⁴⁰. Var pieļaut, ka Bergmaņa rīcībā bijis arī oriģināls, tomēr tekstoloģiska analīze liek domāt, ka Bergmanis patiesībā savu norakstu pārrakstījis no Broces izvilkuma.

Noraksti atšķirami vispirms pēc to attiecībām ar oriģinālu. Svarīgi, ka no pirmavota norakstīti tikai divi – Breverna (17.gs.v.)⁴¹ un Broces (1771) – izvilkumi. Pārējo dažāda veida un pilnīguma norakstu pirmavots ir Broces noraksts LUAB. Šis noraksts liecina, ka oriģināls bija ievērojama apjoma rok-raksts – (vismaz) 1273 lappuses. Hronikas vēsturisko izklāstu ievadīja Arnta pieminētais autora priekšvārds, bet šis ievads ar augstāk citētajiem Helmsa ievadvārdiem saglabājies tikai vienā, visai ticamā 17. gs. rokrakstā, proti, Breverna norakstā⁴². Arnts minējis, ka ievada beigās ir gara Svēto Rakstu citātu rinda, kas uzlūkojama kā Helmsa reliģiozitātes apliecinājums: “Tāpēc viņš piesauc virkni Bībeles vietu.”⁴³ Vēlāks apraksts liecina: “Garajam priekšvārdam seko reģistrs par visām trim daļām; abu pirmo daļu reģistrā ir Rīgas arhibīskapi, kā pie Arnta. Engelbrehts fon Dālens un Šarfenbergs izlaisti (.), citi vārdi ir uzrakstīti citādi kā Arntam, piem., Hermanis Valks Hermaņa Bal-ka vietā u.c.”⁴⁴ Broces norakstā Helmsa hronikas izvilkums ir 150 lappušu apjomā, tātad stipri saīsināts. Broces izvilkumā saglabājusies informācija par oriģinālmanuskripta struktūru, tā nodaļām un pagināciju. Pārrakstītājs konsekventi fiksējis norādes uz attiecīgo oriģināla lappusi. Tiesa, grūti spriest, vai Broces nodaļu nosaukumi pilnībā atbilst Helmsa virsrakstiem. Saskaņā ar Broces norakstu Helmsa hronikai bijušas četras daļas, un saturs izkārtot-jiem sekojoši: Broces ievads⁴⁵, “izvilkumi no pirmās daļas” (*Auszüge aus dem ersten Theil*)⁴⁶; “otrā daļa. No pirmajiem ordeņa mestriem līdz pēdējam” (*Der Ander Theil. Von den ersten Herrmeistern biss auf den letzten*)⁴⁷; “no 584. lpp. sākas Vidzemes vēstures trešā daļa, kas lielākoties ņemta no Rusova, Henninga u.c. iespīestām hronikām” (*P. 584 geht der Dritte Theil der Liefl. Geschichte an, welcher meist aus Russow, Henning u.a. gedrückten Chroniken genommen*)⁴⁸; “no 942. lpp. sākas hronikas ceturrtā daļa” (*P. 942 geht der Vierte Theil der Chronik an*)⁴⁹.

Broces noraksts nav datēts, tā tapšanas laiks – 1771. gads – nosakāms ap- tuveni, pēc netieša Broces pieminējuma tekstā. Broce savam norakstam izvei- dojis arī vietu reģistru. Rokraksts bagātīgi ilustrēts ar attēliem, kas pārzīmēti no Helmsa hronikas oriģinālā⁵⁰. Broce rūpīgi pārzīmējis 165 attēlus. No tiem 130 ir Livonijas viduslaiku piļu zīmējumi (atbilstoši vēstījumam tie izkārtoti hronoloģiskā secībā); 20 Vācu ordeņa mestru ģerboņi, četri cita veida ģer- boņi, septiņi kostīmu zīmējumi (16. gs.), divi senlatviešu ieroču attēli, viena Rīgas panorāma, viena Rīgas aplenkuma karte. Broces norakstā attēli iekļauti

tekstā (izņemot Rīgas panorāmu un aplenkuma karti uz atsevišķām lapām) un novietoti lielākoties lapas ārmalā. Kopējot piļu zīmējumus, Broce tos iekārtojis kvadrātam tuvā laukumā, caurmērā apm. 4x5 vai 5x6 cm, ko rāda vietumis saglabājušās zīmuļa palīglīnijas. Broces norakstā visi attēli veidoti spalvas zīmējuma tehnikā apvienojumā ar tušas mazgājumu, attēli zīmēti ar melnu tušu. Tomēr Helmsa oriģinālā ģerboņu zīmējumi bijuši krāsaini, par ko vēsta vairākas Broces piezīmes. Par Valtera fon Pletenberga ģerboni Broce norādījis, ka “krāsas visdrīzāk neatbilst patiesībai”⁵¹. Citviet Helmsa manuskriptā krāsas bijušas grūti atpazīstamas, piem., Vācu ordeņa mestra Konrāda fon Jungingena ģerboņa „krāsas nav labi saskatāmas, nevar atšķirt, vai tam jābūt purpuram vai zilajam. Manuskriptā tonis laika gaitā varēja pārveidoties, tā tam kļūstot violetzilam, tāpēc ģerboņa kolorējumu nevar noteikt skaidri”⁵². Helmsa manuskriptu papildināja vairākas ielīmētas gravīras vai drīzāk – izgriezumi no gravīrām. Broces norakstā sazīmējami vairāki Helmsa hronikas attēli, kuru pirmavots ir kāda ielīmēta gravīra. Piem., kokgriezums ar Voltera fon Pletenberga portretgalvu profilā (medaljonā)⁵³, Lietuvas karaļa kronis⁵⁴. Domājams, ka no gravīrām Helmsš nozīmējis vairākus t.s. kostīmu attēlus – “latvietis vai, kā man saka manuskripts, – līvs⁵⁵, zobenbrālis un krustnesis ordeņa tērpā⁵⁶, ordeņa lielmeistrs”⁵⁷. Var pieņemt, ka zīmējumiem par paraugu kalpojušo gravīru lielākā daļa meklējama kādā no bagātīgi ilustrētās Bāzeles humānista Sebastajana Minstera (1488–1552) “Kosmogrāfijas” (*Cosmographie*)⁵⁸ izdevumiem, samērā droši to var apgalvot par “Livonijas sievieti” un Rīgas panorāmu, kas pārzīmētas pēc Minstera gravīrām.

Analizējot Helmsa hroniku, nevar apiet jautājumu par tās teksta avotiem. Noprotams, ka Helmsš bija daudz lasījis, un viņa rokās nonāca visai vērtīgas grāmatas, ko viņš pats uzskaitīja ievadā: “Esmu šai vēsturei izrakstījis no sekojošiem rakstniekiem, kā no Baltazara Rusova Vidz[emes] hronikas, Salomona Henninga, D. Laurent. Millera, Reinholda Heidenšteina, Minstera Kosmogrāf[ijas], Johana Renena, Frīdriha Mēnija, D. Lukas Oziandera un īpaši no vienas vecas rakstītas Vidzemes un Prūsijas hronikas. Un esmu es, autors, šo darbu iesācis Ao. 1628, 2. novembrī, un pabeidzis Ao. 1643, 22. jūnijā.”⁵⁹ Visi Helmsa uzskaitītie iespieddarbi Livonijas historiogrāfijā ir labi zināmi un viegli identificējami.

Hronikas teksts apliecina, ka autoram bija pieejams arī Rīgas rātes arhīvs: viņš hronikā pieminēja vairākus Rīgas rātes arhīvā esošus dokumentus vai iekļāva plašus izrakstus no tiem. Ņemot vērā Helmsa radniecības saites, tas nav pārsteidzoši.

Izmantotos dokumentālos avotus daudzkārt palīdzēja noskaidrot Broces norādes, piem., mūsu autors, t.i., Helmsš, atsaucies uz kādu 1558. g. sastādīta Tallinas birģermeistara un rātskunga ziņojumu, pergamenta oriģināla norakstu apstiprinājis Polijas karaļa notārs⁶⁰.

Hronikas tekstā iepludināti izraksti no vairākiem rokkraksta avotiem. Helms hronikā iekļāva plašus izrakstus no sava vectēva Noinera “Piezīmju grāmatas” (*Annotationsbuch*), izmantoja arī vecvectēva, Domskolas rektora, literāta Retgera Pistorija-Bekera (†1577), piezīmes, par ko liecina Broces at-sauce “*Hr. Past. Röggeri Neinneri Hauptbuch*”⁶¹. Helmsam noderēja arī otra vectēva Johana Pistorija-Bekera sarakstītā Rīgas baznīcas dzīves hronika *Collectanea über merkwürdige Vorfälle in Riga, besonders kirchliche, von 1599 bis 1623*. Citu plašāku tekstu avotu Broce nav varējis noskaidrot: “P. 645 sākas Polijas apraksts, vēsture un ģeogrāfija, bet autors nesaka, no kurienes to ņēmis.”⁶²

Nešaubīgi, par svarīgāko Helmsa hronikas avotu uzskatāms kāds nozīmīgs manuskripts, proti, sena Vācu ordeņa hronika, ko Helms ievadā un turpmākajā tekstā dēvēja par “Vecu rakstītu Livonijas un Prūsijas hroniku” (*Eine alte geschriebene Liefvländische und Pruische chronica*. Turpmāk – Vecā hronika). Šis avots radīja visvairāk komplicētu problēmu. Livonijas un Vācijas historiogrāfijā teksts ar šādu nosaukumu identificēts ar Jaunāko Ordeņa mestru hroniku (*Jüngere Hochmeister Chronik*). Hronikas izcelsme saistāma ar Vācu ordeņa aprindām, un vēstījums atspoguļo Vācu ordeņa vēsturi līdz aptuveni 1467. g., teksta noraksti glābāti ordeņpilis. Hronika bija paredzēta lasīšanai priekšā ordeņbrāļu sanāksmēs.

Vinkelmaņa rādītājā *Monumenta Livoniae historica* (1878) fiksēti vairāki hronikas teksta varianti, proti, Nīderlandes, Livonijas, Prūsijas un neskaideras izcelsmes teksti, kopā 20 dažādi manuskripti (*Winkelmann, Nr. 4884*). Helmsa hronikas noraksti saglabājuši liecības, ka Rīgā Helms izmantojis birģermeistara Franča Nienšteta (1540–1622) īpašumā bijušo Jaunāko Ordeņa mestru hronikas norakstu, kas pagatavots 1597. g. Savulaik Nienšteta manuskripts ar nosaukumu “*Vralte vnnd ohrsprünckliche preüsiſche vnnd Liffvländiſche Cronike* (..) *ock wath vor Stede schlotte vnd gelegenheit der Empter darInne gewesen*”⁶³ atradies Rīgas rātsnamā⁶⁴, bet precīzāk (1791) – Rīgas pilsētas (t.i., rātes) arhīvā *Livonica* nodaļā⁶⁵. Francis Nienštets bija pasūtījis hronikas norakstu no kāda vārdā nenosaukta “laba godājama drauga” īpašumā esošā teksta. Nienšteta Vecā hronika, t.i., Jaunākās Ordeņa mestru hronikas noraksta variants ir imponants folio formāta papīra kodekss ar brūnu ādu apvilktos koka vākos. Hronikas vēstījums satur Vācu ordeņa vēstures izklāstu, kas periodizēts atbilstoši katra ordeņa lielmestra (*Herrmeister*) darbības laikam. Katra lielmestra darbības apskatā uzskaitītas viņa laikā uzceltās ordeņpilis, un lielmestram veltīto nodaļu ievada krāsains viņa ģerboņa zīmējums guašā. Kad noraksts bija gatavs, pats Nienštets bija izveidojis tekstam alfabētisku personu–priekšmetu rādītāju un vēlāk (visticamāk ap 1604. g.) pats uzrakstīja aprakstu par Jersikas pili. Rādītājs un Nienšteta papildinājumi tika pievienoti hronikas tekstam kodeksa sākumā.

Salīdzinot Vecās hronikas Nienšteta norakstu un Helmsa hronikas Broces norakstu, rodas vairāki secinājumi un hipotēzes. Visi līdzšinējie Helmsa hronikas pētnieki ir uzskatījuši, ka Helmsa izteikums par to, ka viņš pārzīmējis attēlus no kāda Vecās hronikas manuskripta, ir neapšaubāms un pilnībā paties. Tā kā Nienšteta Vecās hronikas norakstā nav neviena piļu attēla, tad tika izteikts secinājums, ka Helmsam bija izmantojis ne tikai Nienšteta norakstu, bet arī kādu citu Jaunākās Ordeņa mestru hronikas norakstu ar piļu attēliem. Apgalvojums par šāda noraksta pastāvēšanu tomēr ir jāvērtē kritiski.

Eduards Pabsts jau 1844. g. norādīja, ka viņam zināmie 15.–16. gs. *Uralte vnnnd ohrsprünckliche Preussische vnnnd Lifflendische Chronike* noraksti “visi viens ar otru ir cieši saturiski (*innig*) radniecīgi, un tikai Jirgena Helmsa lietotā recenzija šķiet no pārējām atšķēlusies”⁶⁶. Pabsta spriedums attiecās uz hronikas tekstuālo un saturisko analīzi un varēja tikt veidots, balstoties uz fragmentāro Helmsa hronikas norakstu salīdzinājumu ar citām Jaunākās Ordeņa mestru hronikas rokraksta un publicētajām versijām. Tomēr mūsdienās jautājums par senas ilustrētas Ordeņa mestru hronikas reālo eksistenci būtu jāaplūko dziļāk un no cita aspekta.

Jau Broce bija norādījis, ka no Nienšteta Vecās hronikas Helmsam nokopējis vairākus Nienšteta paša zīmētus attēlus, kas rāda Jersikas pili un pagānu (t. i., senlatviešu) ieročus⁶⁷.

Francis Nienštets uzskatīja, ka senā Jersikas pils atrodas Suntažos, viņa muižas teritorijā. Nienštets savas Vecās hronikas papildinājuma lappusēs ieročus varēja uzzīmēt tikai pēc tam, kad 1604. g. 29. jūnijā viņa muižas tuvumā Suntažos tika atrakti divi uzkalniņu senkapi, kuros atrada “kaulus un senus ieročus, zobenu, pīķi, kara cirvi un vienu dzelzs krustu”⁶⁸. Nienštets paša rakstītā Jersikas apraksta malās ar visai neveiklu roku bija uzzīmējis vairākus senos ieročus – “pagānu vāli, lingu, pūsmēness āvu [alebardu], pīķi, cirvi, stopu” (*Heydensche keulen, lingen, Halbe manen, Boren spete, Bilen, Hantbagen*)⁶⁹ un “izkapti, pīķi, karacirvi” (*zeijtzen, Speyshen, streythamer*)⁷⁰, kā arī kaujas tauri (*wacht Hornn*)⁷¹. Helmsa hronikas Broces norakstā atrodami visi Nienšteta zīmēti ieroči līdz ar Jersikas aprakstu⁷². Nienšteta nemākulīgo tintes zīmējumu vidū izceļas t. s. Jersikas pagānu ģerbonis – ar ādu apvilts senlatviešu vairogš, ko divi zīmējumi attēlo no abām pusēm.⁷³ Tāpat no Helmsa rokraksta Broce nokopēja Nienšteta zīmēto Jersikas pili; pie sava zīmējuma Broce piezīmējis pa labi no pils Suntažu strautu, bet pa kreisi – siena pļavu. Visos minētajos gadījumos Broce citējis Helmsu, kurš norādījis uz Veco hroniku kā minēto attēlu avotu. Tātad Vecā hronika it kā būtu identificējama ar Nienšteta norakstu.

Tomēr jautājums par Helmsa hronikas nozīmīgāko avotu – Veco hroniku – rada vairākas pretrunīgas versijas un hipotēzes, kas nenovēršami saistās ar Helmsa hronikas attēlu izcelsmi, datējumu un ticamību. Hipotēzes nav un

nebūs iespējams droši pierādīt hronikas oriģinālmanuskripta neesamības dēļ, bet tieši tāpēc tās nevar arī pilnībā noraidīt.

Problēmas būtība formulējama kā retorisks jautājums: vai vispār 15. gs. beigās–17. gs. vidū Rīgā eksistēja tā ilustrētā Vecā hronika (tātad Jaunākās Ordeņa mestru hronikas manuskripts), uz kuru kā avotu atsaucas Helms–Broce?

Nākas riskēt un apgalvot, ka ir pamats secināt, nebija Vecās hronikas. Sekojošo pieņēmumu un pierādījumu virkne var to pamatot.

Helms parasti korekti norādījis uz izmantotajiem avotiem un piesaucis Veco hroniku (*Alte liefl. Chronika*), tā liek domāt Helmsa–Broces noraksta atsaucē, kas nemitīgi norāda uz noteiktām šīs hronikas lappusēm. Gadījumā ar Jersikas pili un senlatviešu ieročiem skaidrs, ka Helmsa Vecā hronika patiesi identificējama ar Nienšteta norakstu. Bet citos gadījumos, kad Helms atsaucas uz Vecās hronikas tekstu un attēliem, vērojama nesakritība ar Nienšteta noraksta foliāciju. Tas tad nozīmētu, ka Helmsa rīcībā bijis cits hronikas noraksts, vai arī – pat divi Vecās hronikas noraksti vienlaikus, un tas jau ir ļoti apšaubāmi. Dažas maldinošas un juceklīgas avotu norādes hronikas tekstā ļauj arī citus Helmsa apgalvojumus apšaubīt vai noraidīt. Piem., stilistiski atbilstošs pārējiem ir Salaspils attēls, par kuru Broce piemetinājis: “Mūsu autors tomēr nesaka, no kurienes viņš to ņēmis”.⁷⁴

Neviens 16.–18. gs. vidus Livonijas historiogrāfs un seno vēstures avotu vācējs neko nezināja par šāda lieliska un ievērojama 15. gs. beigu–16. gs. sākuma rokraksta esamību Rīgā vai citur Vidzemē un Igaunijā. To nav pieminējis ne Morics Brandiss, ne Frīdrihs Mēnijs un Johans Vitte, ne Salomons Hennings un Pēteris fon Šifelbeins (pie kura 18. gs. vidū bija nonākusi Hermana fon Breverna rokrakstu kolekcija, t.sk. arī Helmsa hronikas noraksts), ne arī Johans Kristofs Arnts un Frīdrihs Konrāds Gādebušs. Nav atrasts arī neviens cits, agrāks Vecās hronikas teksta noraksts vai izraksts. Arī Prūsijas historiogrāfija starp deviņiem hronikas norakstiem šādu ilustrētu Jaunāko Ordeņa hroniku nefiksē⁷⁵. Ja tomēr tāds manuskripts Rīgā būtu eksistējis, tas būtu absolūts unikāts. Dārgums, kas bija zināms un pieejams vienīgi jaunajam Rīgas tirgotājam Helmsam, turklāt īsu brīdi – apmēram 10–15 gadu (no 1628) Poļu–zviedru kara laikā.

Loģiski un saprotami būtu jautāt arī tā: ja jau birģermeistara Nienšteta laikā Rīgā bija pieejams šāds Vecās hronikas rokraksts ar ilustrācijām, tad kāpēc viņam vajadzēja pasūtīt sev norakstu no citurienes? Nienšteta Vecās hronikas pirmavots arī būtu precizējams. Dancigas (tagad Gdaņska) vēsturnieks un arhivārs Ernsts Strēlke (*Strehlke*, 1834–1869)⁷⁶ Nienšteta noraksta sākumlapā ierakstījis, ka teksts ticis atvasināts no tā hronikas varianta, kas atrodams grāfa Brahes bibliotēkā Zviedrijā Skoklosterī (*Skokloster*, signatūra Ms 92). Lai Strēlkes apgalvojumu uzskatītu par pierādītu, būtu nepieciešami papil-

du pētījumi. Šobrīd nav noskaidrots, kas bijis Nienšteta “labais godājamais draugs” – manuskripta īpašnieks. Birģermeistars to vārdā nav nosaucis⁷⁷. Varbūt draugs meklējams tepat, Rīgā, un arī noraksts tapis Rīgā (kur Nienštets uzturējies 1597. g.). Tikpat labi draugs varēja būt meklējams Tērbatā, kur Nienštets dzīvoja 1554.–1571. g. Strēlķes norāde Vecās hronikas sākumlapā varētu būt saistāma ar pamatteksta avota provenenci un atrašanās vietu 19. gs. vidū, ne tik daudz ar noraksta radīšanas vietu 16. gs. beigās.

Rezumējot – var tikt izvirzīta lielā mērā pamatota hipotēze, ka ilustrēta Vecā hronika jeb Jaunākā Ordeņa hronika ir tirģotāja Helmsa mistifikācija, un viņa rīcība bijis tikai Nienšteta noraksts. Viņš tiešām ir izmantojis daudzus rakstītus un iespiestus avotus, noteikti arī Jaunākās Ordeņa mestru hronikas tekstu Nienšteta norakstā, no kura Helms godprātīgi nozīmējis Nienšteta senlietu zīmējumus un Vācu ordeņa lielmestru krāsainos ģerboņus. Tomēr Helms pats papildinājis savu manuskriptu ar saviem zīmējumiem: piļu attēli ir viņa paša radīti, kā to jau daudzkārt norādījuši 18. gs. b.–20. gs. sāk. vēsturnieki. Jāsecina, ka Helms pats bijis gan savas hronikas teksta kompilators, gan autors; par to bija pārliecināti Lēviss of Menārs un Armīns Tulse.

Ikviens hronists un arī hronikas pārrakstītājs vienlaikus ir rakstvedis, kompilators, teksta interprets un jaunradītājs. Kā Vecās hronikas rakstītājs, tā Helms un arī Broce. Jau rakstot, viņi veido atvērtu tekstu – to papildinot, pārveidojot, komentējot, mainot akcentus un tā radot jaunu tekstu, jaunu vēstījumu. Tāpēc nav nekas neparasts, ka hronists pats papildina savu tekstu kā ar naratīvu, tā šajā gadījumā – ar attēliem.

Helms sava laika ikonogrāfisko un literāro kanonu bija attiecinājis uz Vecās hronikas vēstījumu. Atsaukties uz ko “vecu un rakstītu” (*alte und geschriebene*) viņam bija nepieciešams tādēļ, lai jaunradītais teksts iegūtu lielāku spēku, nozīmi, ticamību⁷⁸. Attēlos redzamās realitātes (t.i., piļu) interpretācija ir viduslaiku gara caurstrāvota, zīmētājs meklē ideāltēlus un rada fantāzijas pilis, vairākus to tipus, kanoniskus attēlus (Erdmanis–Jansons). Līdzīgi tipizēti attēli 15. gs. beigās rodami arī Helmsam labi zināmajā Sebastjana Minstera “Kosmogrāfijā” un Pantaleona “Vācu tautas Varoņu grāmatā”, un to tradīcija savukārt sakņojas Birnbergas humānista Hartmana Šedela (*Schedel*, 1440–1514) pasaules hronikas kokgriezumos⁷⁹. Helmsa attēli ir viduslaiku pasaules izjūtai piederīgi, bet radīti krietni vēlāk, tā sakot, viduslaiku manierē, un to patiesais datējums šķirams no uzrādītā.

Helmsa hronikas attēli uzdod visvairāk intriģējošu mīklu, proti, to izcelsme, ikonogrāfiskās analogijas un kanoni, attēlu pārveides laika gaitā un to pārceļošana no viena manuskripta uz citu, no vienas publikācijas uz citu.

Dažādu laiku pētnieku viedokļi par Helmsa hroniku ir radikāli – no aizdomām, ko izteicis Broce 1771. g.: “Lai šaubīgu lietu nepadarītu vēl šaubīgāku, tad šie attēli nozīmēti pilnīgi precīzi”⁸⁰, līdz pilnīgam noliegumam Karla fon

Lēvisa of Menāra (*Löwis of Menar*, 1855–1930) vārdos “safantazētais attēls ir nevērtīgs”⁸¹, kas 1922. g. koncentrējies vēl radikālākā atziņā, ka “krāpnieks / blēdis/šarlatāns (*Schwindler*) Helmss 17. gs. 2. pusē ar saviem sagudrotajiem zīmējumiem un sacerētājām ziņām par mūsu piliem ir radījis nežēlīgu sajukumu vēlākās monogrāfijās”⁸². Arī Fišers, kurš, domājams, bija redzējis oriģinālu pie Aderkasa, apšaubīja hronikas attēlu datējumu un autorību, viņš 1782. g. izteicās, ka attēli nav radušies vienā laikā ar Helmsa oriģinālmanuskriptu. Fišera izteikums gan nav īsti ticams, jo viņš apgalvo, ka tieši Broce papildinājis tekstu ar attēliem: “Subrektors Broces kungs Rīgā ir pagatavojis no tās visai lietojamu izvilkumu, kuram pievienojis zīmējumus.”⁸³ Arī Vilhelms Kristiāns Fribe (*Friebe*, 1762–1811, tobrīd mājaskolotājs Alūksnē) 1792. g. domāja līdzīgi: “Laikam Helmsa hronikas zīmējumus ir uzlabojusi (izskaistinājusi) Broces veiklā roka.”⁸⁴ Šiem uzskatiem trūkst pamata, jo, kā zināms, Arnsts jau 1753. g. (ilgi pirms Broces ierašanās Rīgā) aprakstīja dažus Helmsa hronikas attēlus un izveidoja piļu sarakstu.

Radikālu spriedumu izteicis arhitektūras vēsturnieks Pauls Kampe (*Campe*, 1885–1960): “Jirgens Helmss (..) divu gadsimtu garumā ir aizvedis mūsu piļu pētniecību neceļos.”⁸⁵ Starpkaru periodā Helmsa hronika raisījusi interesi Latvijas senvēstures, precīzāk – Jersikas pilskalna pētniekos.

1988. g. publicēts līdz šim plašākais un vērtīgākais pētījums par Helmsa hronikas attēliem, tas ir arhitekta Gunāra Erdmaņa un vēsturnieka Aleksandra Jansona kopdarbs: “Helmsa hronikas zīmējumu analīze.” Autori hronikas attēlu analīzē bija izmantojuši jaunu metodoloģiju, rezultātā piļu attēlus bija iespējams tipizēt un sakārtot četrās pamatgrupās atkarībā no pils attēlojuma veida un tajā fiksētā pils plānojuma: 1) absurdās pils (attēlotas kā apaļas, pusapaļas, trīsstūra un it kā taissnstūra veida pils, kas atainotas no nereāla putna lidojuma skatu punkta, kopā 25 attēli); 2) celtnes, kas attēlotas no reāla skatu punkta (acu augstumā), ar konkrētām celtnēm raksturīgām pazīmēm; tomēr atsevišķas detaļas visos zīmējumos ir identiskas: šķiet, ka zīmējumi komponēti no tipveida detaļām⁸⁶. Pētījums rezultējas ar visai būtiskiem secinājumiem par shematiski fantastisko Helmsa hronikas piļu zīmējumu attiecībām ar viduslaiku arhitektūras zīmējumu tradīciju, kanonu un vēsturisko realitāti, apgalvojot, ka zīmējumi varētu saturēt arī konkrētu informāciju par senajām celtnēm; kā papildinājums pievienotas tabulas, shēmas, rādītāji. Tomēr tagad nākas secināt, ka pētījumam piemīt vairākas faktogrāfiskas neprecizitātes. Pieminami vēl divi apcerējumi. Vēsturniece Māra Caune publicējusi pārskatu par Helmsa hronikas Bergmaņa norakstiem⁸⁷. Vēsturniece Ieva Ose (2001) korekti un atturīgi secinājusi, ka “Helmsa hronikā sastopamie zīmējumi ir vēl viens avots zudušo piļu kādreizējo avotu izpētei”⁸⁸.

Helmss ir bijis mistifikators, sapņotājs vai varbūt blēdis, bet viņu pēc 1797. g. ugunsgrēka ir grūti piekļert.

Mūsdienās viduslaiku vēstures historiogrāfija apliecina daudz elastīgāku attieksmi pret aizgājušo laikmetu vēstures avotiem, un vispirms pret nerakstītajiem avotiem – attēliem, vienlaikus norādot, ka attēla informācijas struktūra ir daudz sarežģītāka un tāpēc arī to satura atminēšana jeb atkodēšana sarežģītāka⁸⁹. Vēsturnieki Evamarija Engele un Franks Dītrihs Jākobs norāda, ka seno attēlu izpēte ir liels izaicinājums vēsturniekam, kas pieradis strādāt ar naratīvu vai dokumentu. Novērtēt attēlu kā vēstures avotu iespējams vien ar avotkritisku pieeju, centrā izvirzot jautājumu par to, kā un kādā veidā attēls atspoguļo pagātnes patieso ainu. Turklāt nav runa par attēlotā optisku atpazīšanu, precizēšanu un dokumentēšanu (*Aufspueren, Feststellen, Dokumentieren*) vien. Daudzkārt būtiskāk ir pamatot attēla nozīmi un izgaismot avota kontekstu ar kultūras, sociālajiem un saimnieciskajiem apstākļiem⁹⁰. Autori norāda, ka svarīga viduslaiku attēlu pazīšanas zīme ir to saistība ar baznīcu un reliģiju, attēli tika veidoti, balstoties uz didaktiskiem pamatiem. Tāpēc senā attēlā redzami priekšmeti un ainas, ko šodien uzlūko kā reālijas (un tāpēc uzskata par vēstures avotu aizgājušā laika īstenībai), izvērtējami turklāt arī kā kādas ārpus sevis atrodamas, abstraktas nozīmes nesēji. Tādējādi attēli kļūst par kādas idejas simboliem. Vēlo viduslaiku mākslinieku mazāk nodarbināja realitātei atbilstošs pilsētas atveidojums, svarīgāk bija veidot skatītājā pilsētas tēla vizualizāciju, kas viduslaikos vienmēr atvasināms no priekšstata par debesu Jeruzalemi – Dieva radīto ideālo pilsētu. Lai šis reliģiskais vēstījums būtu nolasāms, to pasniedza skatītājam atpazīstamā vidē, kam vislabāk noderēja konkrēti arhitektūras citāti.⁹¹ Mūsdienu cilvēkam to ir grūti saprast. Engele un Jākobs no šāda konceptuāla skatupunkta komentē arī pāris 15. gs. pilsētu ainas, kas apliecina vēlo viduslaiku skatījumu un attēlojuma veidu, tai skaitā Šēdela hronikā atrodamo Nirnbergas panorāmu. Pētnieki norāda, ka vācu pilsētas skats ir jau gluži tuvs realitātei un vairums detaļu identificējamas dabā, bet vienlaikus daudz kas Nirnbergas skatā attēlots tradicionālajā, shematiskajā manierē⁹². Lai gan kokgriezumā pilsētas siluets viegli atpazīstams un vārdā nosaucami Nirnbergas baznīcu torņi, tomēr tajā, kā mākslinieks „pārspilēti paaugstinot atsevišķas celtnes un mēģinot „atvērt” (*Herumklappen*)”⁹³ pilsētas skatu, grib parādīt attēlā iespējami daudz no Nirnbergas; te saskatāmi tie jēgpilnas attēlošanas principi, kas vēlāk ietieksies daudz dziļāk jaunajos laikos⁹⁴.

Distancējoties no skrupulozi historiogrāfiskās pieejas, Helmsa hronikas piļu attēlu izpratnes atslēga un novērtējuma kritēriji būtu jāmeklē mākslas zinātnes kontekstā. Izcilā mākslas vēsturnieka un teorētiķa, sera Ernsta Hansa Gombriha (*Gombrich*, 1909–2001) filosofiskās un kultūrvēsturiskās reflexijas par patiesību un ilūziju mākslas darbā⁹⁵ piedāvā jaunas 17. gs. Rīgas tirgotāja Livonijas piļu zīmējumu interpretācijas iespējas.

Grāmatas “Māksla un ilūzija” (*Art and Illusion*) nodaļā „Patiesība un stereotipi” (*Truth and the Stereotype*) Gombrihs runā par realitātes atspoguļojuma

principiem mākslas darbā, mākslinieciskās uztveres būtību un uzstāda paradoksālus jautājumus mākslas darbu skatītājam un pētniekam, norādot, ka mākslas vēsturnieki vienmēr neatlaidīgi pēta tos apvidus, kas redzami gleznās un grafikās, vietas, “kur Sezāns un Van Gogs piesēja savus ēzeļus, un fotogrāfē šos motīvus. Šādai salīdzināšanai piemīt fascinējošs spēks – tie vienmēr mums liek justies tā, it kā mēs lūkotos pār mākslinieka plecu. (..) Vai mums jātic, ka fotogrāfija pārstāv objektīvo realitāti, kamēr glezna fiksē mākslinieka subjektīvo vīziju, veidu, kā viņš transformējis redzēto. Vai mēs varam sapārot attēlu acs tiklēnē ar attēlu prātā?”⁹⁶. Izmantojot jau 15.–17. gs. grafikas, arī pieminētās Šēdela hronikas ilustratīvo materiālu un Volgemuta pilsētu skatus, Gombrihs runā par aprakstošā teksta un to paskaidrojošā attēla attiecībām un piemin tolaiku grāmatu grafiķu pārsteidzošo praksi izmantot vienu un to pašu attēlu dažādu pilsētu aprakstu ilustrēšanai un vienu ideālportretu dažādu vēsturisku personību raksturošanai, tomēr norādot, ka “minētās ilustrācijas un to dokumentējuma mainīgais standarts interesē profesionālu vēsturnieku, jo tas var citīgi pārbaudīt attēla un apraksta informāciju, tūlīt neiedziļinoties estētiskās problēmās”⁹⁷. Kā piemēru izmantojot Romas Santandželo (*Sant'Angelo*) cietokšņa patiesībai neatbilstošām detaļām bagātu attēlojumu 16. gs. vidus grafikās, Gombrihs pievērš uzmanību apstāklim, ka šie attēli, pirmkārt, ir aplūkojami estētikas kontekstā un rāda aprakstītās vietas attēlošanas mehānismu: “Ir apšaubāmi, vai kokgriezuma autors jebkad ir redzējis Romu. Drīzāk viņš adaptēja pilsētas skatu tā, lai ilustrētu svarīgo ziņu. Viņš zināja, ka Santandželo ir pils, un tā no savu mentālo stereotipu krājuma viņš selekcionēja pils klišeju. (..) Tomēr viņš nevis vienkārši atkārtoja šo stereotipu, bet adaptēja to sevišķajai funkcijai, pieaudzinot attēlam dažas raksturojošas detaļas, par kurām viņš zināja, ka tās piederas šai Romas celtnei.”⁹⁸ Arī 17. gs. grafika demonstrē šo pašu Gombriha formulēto adaptētā stereotipa principu, kas “pietiekams, lai ēku padarītu atpazīstamu, un pieņemams tiem, kas nemeklē arhitektonisku informāciju”⁹⁹. Gombrihs tāpat norāda, cik piesardzīgi jāvērtē viduslaiku un jauno laiku mākslinieku izteikums, ka darbs tapis pēc dzīves, *ad vivum*. Bieži tas varēja nozīmēt vien to, ka attēls tapis reālā objekta klātbūtnē, bet atsevišķs jautājums ir, cik daudz no vizuālā vērojuma mākslinieks iepludinājis jaunradītajā ideālattēlā (t.i., stereotipā shēmā)¹⁰⁰.

Un Helms darbojies gluži analogā manierē kā Šēdela, Minstera un Pantaleona aprakstu ilustratori, kuri bija sagatavojuši desmitiem, pat simtiem ideālpilsētu skatus un brīvi sacerētus vēsturisku personu portretus. Attēlus, kas vienlaikus sevī ietver gan idealizētas shēmas un lokāli adaptētus stereotipus, gan realitātes nospiedumus.

Helmsa hronikas oriģinālattēli 18.–20. gs. grafiskajos darbos piedzīvojuši visai izvērstu, intriģējošām pārvērtībām bagātu pēcdzīvi, kas iztirzājama senā avota un tā interpretāciju kopsakarībās.

Helmsa hronikas attēli oforta tehnikā pirmo reizi reproducēti 1776. g. Gustava Bergmaņa "Vidzemes vēsturē"¹⁰¹. Āraišu mācītājs Bergmanis bija sarakstījis pirmo Vidzemes vēsturi, pie kuras viņš strādāja 1771.–1772. g. Jaunajam mācītājam tad bija tikai nedaudz par 22 gadiem, un viņš bija iecerējis laist klajā vēl Latvijas historiogrāfijā nebijušu – ilustrētu – grāmatu. Šajā darbā Bergmanis pašlāvās uz savu draugu un domubiedru Broci. Tartu vēsturniekam Frīdriham Konrādam Gādebušam rakstītā vēstulē (Āraišos, 1774. g. 16. martā) Bergmanis stāsta: "Subrektors Broces kungs Rīgā liks Leipcigā varā gravēt dažus zīmējumus, t.sk. no ordeņa mestru kapakmeņiem Cēsis, Meinarda epitāfiju, ordeņa pilis to tagadējā izskatā, zīmējumus no Helmsa hronikas. Tie manai vēsturei piešķirs jaunu veidolu."¹⁰² Tātad 1774. g. septembrī Bergmanis un Broce pavadīja daudz laika kopā, un abi bija nodarbināti ar zīmējumiem, gatavojot ilustrācijas Bergmaņa grāmatai. Bergmaņa apcerē ievietotās 39 gravīras – heraldiski attēli, piļu un ēku skati (kopā 33 nelieli attēli, no tiem 11 attēlo pilis un ēkas) – un sešas lappuses lieli oforti uz atsevišķām lapām tapuši pēc Broces oriģinālzīmējumiem dabā 1771.–1772. g., kā arī pārņemti no Helmsa hronikas. Helmsa hronika kā attēlu avots pieminēta Bergmaņa darba gravīru un viņešu sarakstā¹⁰³; izdevumā iekļauti sekojoši attēli: vecais līvs¹⁰⁴ un pēc vairākiem Helmsa hronikas attēliem brīvi komponēta 1. nodaļas sākumviņjete "seno līvu ieroči no Jirgena Helmsa hronikas"¹⁰⁵. Domājams, ka no Helmsa hronikas bija pārņemti arī Bergmaņa grāmatā ievietotie ordeņa mestru ģerboņu zīmējumi.

Vairākkārt 19. gs. gaitā Helmsa hronikas attēli izmantoti vēsturiska satūra darbu ilustrēšanai – galvenokārt Livonijas piļu vēsturei veltītajos darbos, kā arī mākslas vēsturnieku apcerējumos¹⁰⁶. Broces pārzīmētās Helmsa hronikas pilis ieguva jaunu interpretāciju iespiedgrafikā, tās kokgriezuma un litogrāfijas tehnikā tika atveidotas, sākot no 19. gs. 30. gadu beigām. Lineārā manierē veidotie shematiskie zīmējumi grafikās iegūst reālas ainavas fiksācijai atbilstošas kvalitātes. Nu pilis atveidotas trīsdimensionāli, telpiski, pareizā perspektīvā. Attēls veidots no ierastā skatu punkta, izvēlēts zems horizonts.

Abstraktie Helmsa hronikas ideālpilņu attēli, kuros ēkas it kā peld izplatījumā, nu tika tā pārveidoti, lai skatītājam nerastos nekādas šaubas par to, vai attēlotās ēkas patiesi tādas bijušas. Pilis novietojās detaļām bagātā ainavā, kas atbilst romantisma laikmeta tradīcijai. Grafikas ieguva pilnīgu telpas realitātes izjūtu. Faktiski jaunradītā fotogrāfiski precīzā ainava tika uzdots par patiesu. Labu nodomu vadītie 19. gs. grafiķi sadarbibā ar vēstures pētniekiem piedāvāja ilūziju, fikciju. Dažādā intensitātē izpaudusies, šāda pieceja konstatējama virknē turpmāk aprakstīto gadījumu.

Broces Helmsa hronikas noraksta attēli šajā periodā noderēja vairākiem vēstures cienītājiem un literātiem. Jelgavas apriņķa muižniecības maršals, Embūtes un Ilmājas muižu īpašnieks Oto fon Mīrbahs (*Mirbach*, 1766–1855)

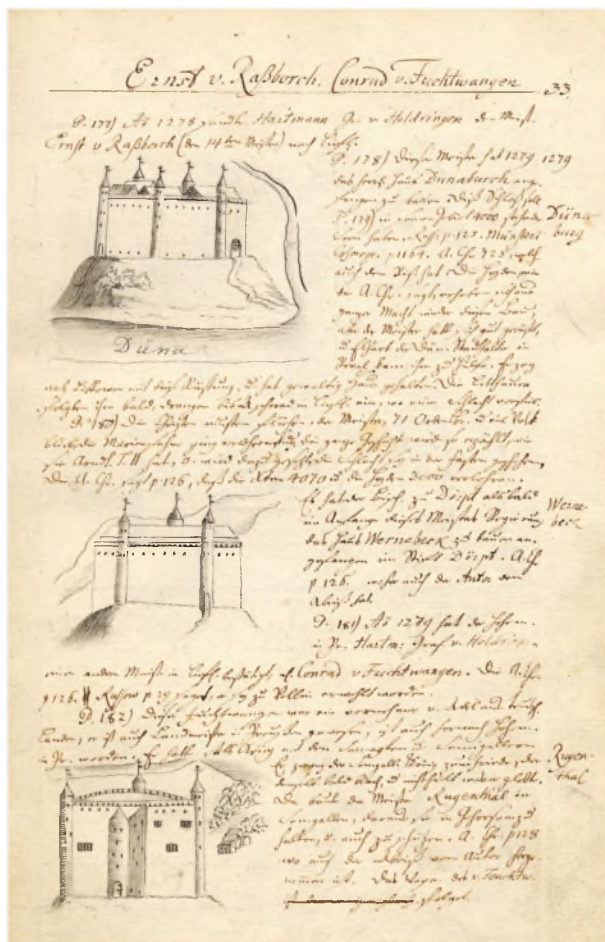
laida klajā, 1844. g., it kā autentisku vēstures avotu – Kurzemes hercoga Jēkaba laikā rakstītu vēstuļu izdevumu¹⁰⁷. Mirbaha grāmata bija mistifikācija, kas “17. gadsimta manierē ietērtās vēstulēs ielika daļēji vēsturiski pamatotus, daļēji izdomātus notikumus, reizēm ievēdot maldu ceļos vēlākos pētniekus”¹⁰⁸. Romantisma literatūras tradīcijai piederošajā Mirbaha darbā kā ilustrācijas organiski iedērijās Helmsa hronikas viduslaiku fantāzijas piļu attēli. Vārdā nenosauktā Helmsa hronika kļuva par divu Mirbaha grāmatas litogrāfiju pirmavotu: gravīras ataino Tērvetes senlatviešu pili (*Die alte lettische Burg Tarwetten aus dem Jahre 1256*); litogrāfija pie 228. lpp., sal. Brotze Livonica I, S. 32 (*Tarwayten*) un Tērvetes ordeņpili (*Heiligenberg jetzt Hofzumberge*); litogrāfija pie 5. lpp., sal. ar Brotze Livonica I, S. 34 (*Heiligenburg*). Litogrāfija Tērvetes ordeņpils attēlota ar mainītām proporcijām par labu vertikālajam virzienam. Torņi kļuvuši šaurāki un garāki. Uzlabots pils mūris: noslēdzošā arkatūra ar šaujamplogiem tikusi papildināta ar otru dekoratīvu arkatūru zemāk. Namiņš pie upes tika pārvietots stipri tuvāk tiltam. Attēliem piešķirts telpiskums ar ēku ēnojuma un pastiprinātas perspektīvas palīdzību.

Vidzemes hoftiesas viceprezidents Eduards Kaspars fon Tīzenhauzens (*Tiesenhausen*, 1807–1878) veica nopietnus pētījumus arhīvos (galvenokārt Vidzemes hoftiesas arhīvā), gatavodams papildinājumus Vidzemes muižu vēsturei, un 1838. g. viņš pievērsās Helmsa hronikai. Tīzenhauzens 1838. g. 22. decembrī izsaka Rīgas Senatnes un vēstures pētītāju biedrības loceklim Augustam Vilhelmam Buhholcam lūgumu ļaut viņam to izmantot, respektīvi – izsniegt manuskriptu uz mājām, proti, vai nu uz Tīzenhauzenu dzimtmuižu Plāterē (*Weisensee*, Madlienas draudze) vai Rīgas namu “saskaņā ar statūtiem to atvēlējis mācītājs Beize (*Beise*)”¹⁰⁹. Atļauja bija saņemta, un pēc gada, t.i., 1838. g. 18. decembrī, Tīzenhauzens nosūtīja hroniku atpakaļ uz bibliotēku: “Pēc ilgas prombūtnes nu atkal esmu Rīgā un ar pateicību steidzos Jums nosūtīt atpakaļ no bibliotēkas pārrakstīšanai izsniegto Helmsa hroniku.”¹¹⁰ Iznākumā trīs pēc Helmsa hronikas attēliem veidotas litogrāfijas ievietotas 1852. g. izdotajā darbā, kas bija veltīts Tīzenhauzenu īpašumā esošo Plāteres un Lakstenes (*Hohenheide*) muižu vēsturei¹¹¹. Gravīras pēc Helmsa–Broces zīmējuma parauga atveido Rannu, Bērzaunes, Ērgļu un Kongotas pilis. Piļu attēli litogrāfijās tika pilnveidoti, bet visai minimāli: pastiprinot ēnojumu. Tīzenhauzeniem piederēja arī 1288. g. celtā Rannu (*Rannen, Randen*) pils Igaunijā, kas Helmsa hronikā attēlota plānā kā apaļa celtne¹¹²; Erdmaņa–Jansona izveidotā klasifikācija šo Helmsa piļu zīmējumu tipu definē kā absurdo pili.

Ādažu draudzes mācītājs Johans Frīdrihs Šillings senās Ādažu ordeņpils un pils ciemata attēlu ievietoja 1878. g. paša izdotajā grāmatā, kas apraksta Ādažu pili, baznīcu un draudzi. Tonētais kokgriezums rekonstruē 1206. g. celto (un 1656. g. nopostīto) pili un tās apkārtni viduslaiku veidolā, pili un pils ciematu

iekļauj reālistiski tverta ainava, kas rāda Juglas strautu, tā krastos kupli salapojušus kokus un krūmus, uz lēzena krasta paceļas cienīga mūra pils. Patiesu ainu 18. gs. beigās raksturo Broces zīmētās pils mūru atliekas: jau 1798. g. upes malā redzams neliels, paugurains uzkalns ar atsegtu mūra fragmentu pāris laukakmeņu izskatā¹¹³. Zināms, ka Stokholmas Kara arhīvā ir izmērījumi, kuros Ādažu pils attēlota kā ūdenspils uz salas, to apņēma strauts un Juglas ezers, pati pils atradusies uz paugura ar nostāvinātām malām.

Atsevišķi aplūkojama ir Daugavpils (Dinaburgas) pils attēlojuma prakse. No Helmsa hronikas ņemtais pils attēls pirmoreiz reproducēts 1838. g.: Daugavpils (Dinaburgas) zīmējums atveidots litogrāfijā un ticis pievienots Karla Eduarda Napjerska (*Napiersky*) rakstam¹¹⁴ žurnālā “*Das Inland*”. Helmsa Vecās Dinaburgas pils zīmējuma pārdzimšana jeb “pēcdzīve”¹¹⁵, migrācija un attēlošanas pieredze 19.–20. gs. ir plašāka izklāsta vērtā un uzskatāma par hrestomātisku realitātes un mistifikācijas sajaukuma piemēru. Helmsa hronikā (oriģināla 178. lpp.) minēts, ka “mestrs Ernsts fon Rasborhs (..) 1279. gadā sāka celt Dinaburgas kungu māju” un līdzās pieminējumam spalvas zīmējumā attēlota pils¹¹⁶. Hronikas tekstu nākas precizēt: Vecā Daugavpils jeb Vecdaugavpils bija ordeņa pils, kas celta laika posmā no 1273. līdz 1277. g. ordeņa mestra Ernesta no Racenburgas valdīšanas laikā. Sekojot Erdmaņa-Jansona tipoloģijai, jāsecina, ka zīmējumā pils attēlota vienlaikus frontāli (no priekšas) un perspektīvā (rādot labo sānu), savukārt Daugava rādīta no putna lidojuma punkta. Uz kaila pakalna redzama pils, priekšplānā Daugava, kurā no augšas (t.i., no labās puses) ietek neliela upīte, no pils vārtiem uz leju Daugavas virzienā ved izliekts ceļš. Litogrāfijā atveidotais Helmsa hronikas fantāzijas pils attēls ieguvis daudz reālāku veidolu: izteiksmīgas gaismēnas modelē pils sienu apjomus. Pēc pieciem gadiem Krāslavas grāfs Ādams Antons Plāters-Brēls (*Plater genannt Broel*, 1790–1862) “ar šo skici rokās un balsoties uz Napjerska ziņojumu”¹¹⁷ uzraksta “vēl pāris vārdus par veco Dinaburgas pili” (*jeszcze słów kilka o dynaburskim starym zamku*)¹¹⁸. Viņa raksts ievietots Kazimira Buiņicka (*Bujnicki*, 1788–1878) izdotajā krājumā “*Rubon*” (t. III, 1843). Grāfs Plāters savu aprakstu papildināja ar attēlu, ko pēc viņa paša zīmējuma Viļņā litografējis Čjeblovskis (*J. Cziębłowski*), tāpat tika pievienots pils plāns. Plātera zīmējumā Daugavpils pils slejas augstu virs mežiem apauguša upes krasta, debesīs vējš dzen smagus mākoņus, Daugavā vientuļa burulaiva. Ainavai piemīt senatnes romantikas gars, viegli dramatisks, emocionāli jutīgi tverta noskaņa. Plāters raksta, ka ņēmis attēlu no “zinātnieka profesora Broces krājuma un vecā Jirgena Helmsa rokraksta”¹¹⁹, piemērinot, ka jālūko raksts žurnālā “*Das Inland*”. Nu patiesi var runāt par kultūrvēsturisku ainavu (sk. ilustrāciju 260. lpp.). Tomēr tā ir ilūzija, stilizācija, *fata morgana* jeb rīta sapnis. Dinaburgas pils ieguvusi monumentālas viduslaiku pils veidolu, tikai Reinas romantikas¹²⁰ vietā stājusies Daugavas romantika. Tas apjaušams

Helmsa bronikas lapa ar Daugavpils un Rundāles piļu attēliem. Broces spalvas zīmējums pēc Helmsa bronikas. Ap 1771. LUAB, Brotze Livonica 1, S. 33.

tad, ja ievēro, kādas transformācijas notikušas ainavā un kā mainījušās attēlotās pils detaļas: Broces–Helmsa zīmējumā Daugavai ir pieteka, bet Plātera zīmējumā tā zudusi; Plātera zīmējumā no pils sienas virzienā uz Daugavu stiepjas kāds mūris. Bet Broces–Helmsa zīmējumā un litogrāfijā “*Das Inland*” mūra vietā ir redzams tikai likumains ceļš... Literāts K. Buiņickis ap 1866. g. rokraksta piezīmēs daudzkārt pieminējis savu pēc rakstura kluso un romantiski noskaņoto draugu Ādamu Plāteru, kurš “zīmējis un gleznojis ar akvareļa krāsām skaistus novada skatus, putnus un zivis. Bija mana mēnešraksta “*Rubon*” līdzstrādnieks”¹²¹. Turpmāk Plātera zīmējums ceļoja pa vairāku izdevumu lappusēm. Pēc Plātera attēla parauga darinātais Dinaburgas pils attēls tika izmantots vairākkārtīgi, dažādās publikācijās un ilgākā laika posmā (1869–1903). Kokgriezuma attēls ievietots vispirms Gustava fon Manteifela (*Manteuffel*, 1832–1916) darba “*Polijas Infantu zeme*” izdevumos 19. gs. 70.–80. gados¹²² (pirmajā izdevumā Dinaburgas pils attēls bija ievietots divās vietās: titullapā

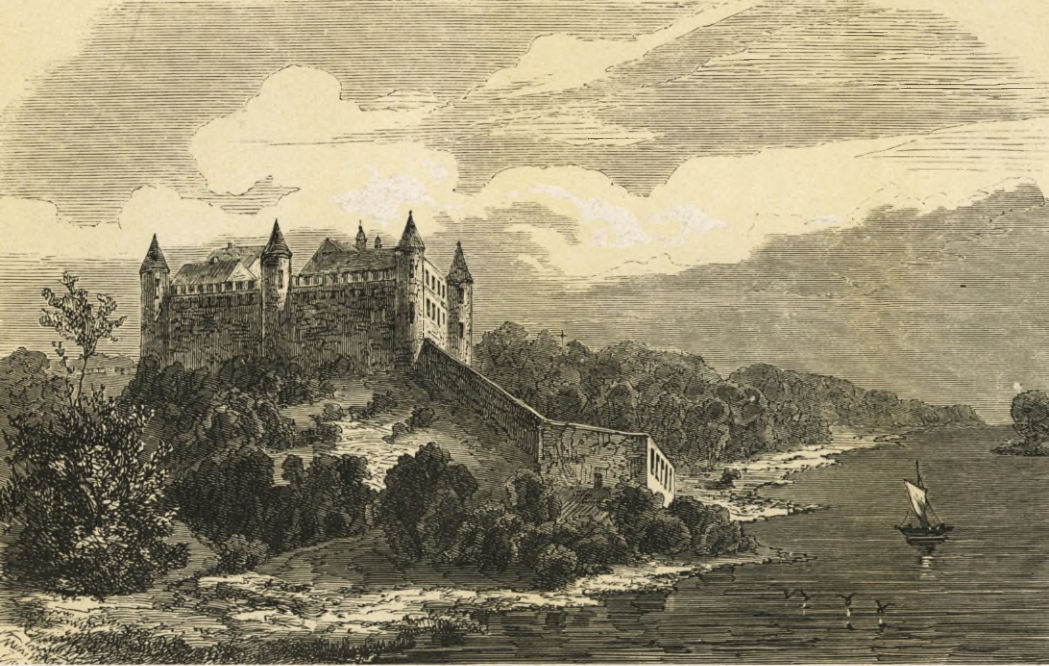
un kā atsevišķa, ar dzeltenu un baltu tonēta gravūra – ielīme). Tekstā Manteifels norāda, ka attēlu veidojis grāfs Ādams Plāters 1842. g., daļēji pēc spalvas zīmējuma Helmsa hronikā, tomēr daļēji arī pēc tolaik tai vietā vēl atrodamajām drupām¹²³.

Manteifels bija pieminējis Napjerska “neinteresanto rakstu”, pie kura atrodas no kādas ordeņa hronikas paņemts vecās Dinaburgas ordeņpils skats. Tomēr skaidrs, ka Manteifels bija pamatīgi iepazinies arī ar Broces oriģinālmanuskriptiem Rīgas pilsētas bibliotēkā. Kad 19. gs. 80. gadu beigās Manteifels pēc grāfienes Marijas Pšezdeckas, dzim. Tīzenhauzenas (*Przeździecka-Tiesenhausen*, 1823–1890), uzaicinājuma uzsāka darbu pie pāvesta Leo XIII priesterības 50. jubilejas dāvanas – albuma *Terra Mariana* izveides un komentāriem, viņš atkal izmantoja Helmsa–Broces–Plātera radīto Dinaburgas skatu, ko iekļāva 1888. g. pabeigtajā albumā. Pāvestam pasniegtā pergamenta albuma (tagad Romā, Vatikāna Apustuliskajā bibliotēkā) 52. lapa veltīta Dinaburgas un Folkenbergas ordeņpilīm. Dinaburgas pils attēls iekļauts Rīgas Politehnikuma zīmēšanas skolotāja (1884–1891) Oskara Eduarda Daniela Felsko (*Felsko*, 1848–1921) “kompozīcijā Renesanses stilā”¹²⁴.

Arhitekts Vilhelms Neimanis (*Neumann*, 1849–1919), kurš 1888. g. veica nelielus pārbaudes izrakumus Dinaburgas pilsdrupās¹²⁵, norādīja, ka „līdz šim kā poļu, tā krievu rakstnieki šo rekonstrukciju, proti, skatu izmantojuši tālāk, kaut gan plāns tikpat maz atbilst patiesībai kā Jirgena Helmsa skice; tie pilnīgi neievēro vācu ordeņpiļu īpašās iezīmes”¹²⁶. Saskaņā ar Neimaņa datiem, Helmsa–Broces–Napjerska–Plātera–Manteifela “viltotais (*falsche*) Dinaburgas skats” tika reproducēts arī krievu izdevumos: Vitebskas guberņas novadpētnieku Aleksandra Sementovska (1821—1893)¹²⁷ un Alekseja Sapunova (1851–1924)¹²⁸ darbos, kā arī pievienots 19. gs. 80. gados izdotajai Poļu Inflantu kartei¹²⁹.

Sapunova vēsturiski ģeogrāfiskajā aprakstā par Daugavu tika pārpublicēts Neimaņa kritizētais Dinaburgas pils skats, kurā Daugavpils Vecās pils raksturojums bija lielā mērā pārņemts no Neimaņa publikācijas; Sapunovs kā ilustrācijas bija pievienojis gan pēc Helmsa hronikas motīva atveidoto Dinaburgas pils skatu, gan pārpublicējis Neimaņa uzņēmējumu un plānu.

Visjaunākajos laikos Helmsa zīmējums materializējies, vienlaikus iegūstot jaunas detaļas: Daugavpils novadpētniecības un mākslas muzeja (DNMM) ekspozīcijā un muzeja mājaslapā aplūkojams Dinaburgas pils makets, kurā Plātera zīmētais pils mūris pārveidojies par noslēgtu mūra sētu, kas norobežo pagalmu¹³⁰; savukārt vecās Dinaburgas pilsdrupās – Naujenes (Vecpils) pilskalnā (Daugavpils novads, Naujenes pagasts) daugavpilietis, tautas mākslinieks Igors Manžoss 2007. g. uzbūvējis pils maketu mērogā 1:40. Dinaburgas pils maketā ar mūri apjotajā, noslēgtajā priekšpils pagalmā jau novietotas divas nelielas ēkas.

Ansicht der im Jahre 1277 erbauten älteren Dünamünde.

Jau Napjerskis norādīja, ka vienīgi arheoloģiskie izrakumi spētu sniegt skaidras ziņas par seno celtņu plānojumu un izskatu. Pēc Neimaņa izrakumiem 1888. g. pirmoreiz varēja izveidot patiesāku Dinaburgas rekonstrukcijas attēlu, pils un situācijas plānu, ko vēsturnieki joprojām izmanto. Turpmākie izrakumi Dinaburgas pilsdrupās Ēvalda Mugurēviča vadībā 1982.–1988. g.¹³¹ arvien papildina objektīvās ziņas par Helmsa hronikas fantāzijas pils zīmējuma patiesuma jeb pareizāk – nepatiesuma pakāpi. Pierādījumam Helmsa brīvībai attiecībā uz attēlu datējumu un attēla saturu labi noder slavenā Rīgas panorāma, ko ierasti datē ar 1499. g. (kā Broce uzrakstījis virs Rīgas silueta)¹³², vai pat ar vēl agrāku laiku, t.i., pirms 1484. g.¹³³ Helmsa panorāma tiek uzskatīta par senāko zināmo Rīgas skatu. Bet vai rakstītais un zīmētais tiešām varēja atbilst realitātei?

Jāpatur prātā, ka Rīgas pili rīdzinieki pilnībā nojauca 1484. g., tātad pēc 15 gadiem, t.i., 1499. g. tā būtu jau gatava? Bet dokumenti liecina, ka pili rīdzinieki cēla lēni un negribīgi, to sākot darīt 1491. g., un tā pabeigta tikai 1515. g. Helmsa hronikas attēls rāda jau pilnībā pabeigtu pili. Vai tiešām pēc astoņiem gadiem pils jau atkal bija tāda, kā redzama it kā pirms 1499. g. zīmētajā skatā? Savukārt jaunākie arheologu pētījumi ļauj izteikt domu, ka pirmā – senā Rīgas ordeņpils – bija gluži cita plānojuma ēka¹³⁴. Var drīzāk pieņemt, ka Helms zīmējis sava laika pilsētas panorāmu un pili, stipri iespaidodamies no Sebastjana Mīnsteras kokgriezuma “Kosmogrāfijā”. Tajā iespīestā Rīgas panorāma zīmēta pirms 1547. g. un pirmo reizi ievietota Mīnsteras darba 1550. g. izdevumā; tomēr norādes Helmsa hronikā liecina, ka autora rīcībā bija kāds cits, iespējams, 1598. g. vai vēlāks iespaidums.¹³⁵ Helms nezina iemeslu dēļ gandrīz precīzi pārzīmēto attēlu datējis ar 1499. g.; zīmējumam atbilstošais hronikas teksts ir neatgriezeniski zudis, tāpēc datējuma iemeslus vairs nebūs iespējams precizēt. Helms kokgriezumam nav nokopējis pedantiski precīzi, ļoti atšķiras abu attēlu lielums: Helmsa–Broces attēls ir stipri lielāks¹³⁶. Tomēr Rīgas panorāmai Helmsa hronikā un Mīnsteras “Kosmogrāfijā” ir analoga kompozīcija, sakrīt kokgriezumā un zīmējumā atrodamie papildu tekstuālie un grafiskie elementi (uzraksti, ģerboņi) un to izvietojums. Apstāklim, ka Rīgas nocietinājumu mūrim Daugavas pusē Helmsa–Broces zīmējumā un Mīnsteras kosmogrāfijā ir atšķirīgs torņu skaits (ko Helmsa gadījumā Erdmanis–Jansons skaidro ar skatu punkta inversiju: zīmējumā ticis parādīts vēl aiz stūra esošs tornis) nav būtiskas nozīmes – Helmsa pasaules skatījumā tas varēja nebūt svarīgi. Gombriha adaptētā stereotipa prakse palīdz izprast Helmsa kā ilustratora pieeju: viņam noteicošais ir jautājums par norišu jēgu, laika plūdumu no pagātnes uz nākotni, kurā atbilstoši viduslaiku interpretācijai dominējošā loma ir pagātnei. Atsevišķi materiālās pasaules objekti (t.sk. pils un pilsētas) iegūst nozīmi tikai saistībā ar sakrālo un valstisko vēsturi. Helmsa hronikas ordeņpilis vispirms uzlūkojamas kā varenas Livonijas kristietības vēstures liecības, kas simbolizē svarīgākos

notikumus un vēsta par izcilām personībām, interpretējot vēsturiskās norises kā Dieva virsvadības izpausmes un apliecinājumu; ne velti daži hronikas noraksti satur norādes par Helmsa dievbijību. Helmsa hronikas gadījumā nepārprotami redzams, ka ideālpils stereotipa adaptācija faktiski nav notikusi: visi ordeņpiļu zīmējumi ierindojami vienīgi vairāku abstraktu piļu stereotipu jeb shēmu kategorijā, un nav jēgas tajos meklēt atbilstību reāliem arhitektoniskiem objektiem Latvijas un Igaunijas vidē; arī nejausa patiesībai atbilstošu un atpazīstamu elementu klātbūtne Helmsa zīmējumos to nemaina. Helmss šis pils ir izfantazējis, reālās būves neredzēdams. Savukārt Rīgas panorāma Helmsam (un pirms viņa – Minsteram) ir Livonijas metropoles garīgais, saimnieciskais un politiskais simbols, kas attēlota kā ideālā pilsēta ar autoram un daudziem skatītājiem labi atpazīstamiem elementiem. Un dažu topogrāfisko un arhitektonisko detaļu neatbilstība realitātei tam netraucē. Ja arheologi un piļu pētnieki spētu distancēties un saspringti nemeklēt Helmsa attēlos topogrāfisku precizitāti, būtu atzīnīgi jānovērtē viņa nopelni citā jomā – viņš varbūt ir viens no pirmajiem grāmatu ilustratoriem Rīgā, neatlaidīgs mākslinieks–diletants, kurš ar vērienu radījis skaistu un plašu manuskriptu, vēlo viduslaiku manierē grezni ilustrētu stāstu par Livonijas vēsturi.

Ar Bergmaņa–Helmsa hronikas otro rokrakstu papildinošajiem zīmējumiem daudz vēlākā laikā saistās analogs jautājumu loks, proti, par seno grafisko avotu strīdīgo ticamības pakāpi un mākslinieka interpretācijas brīvību. Var nojaust, ka 1771.–1772. g. G. Bergmanis, L. Bergmanis un Broce kopā bijuši vairākās attēlotajās vietās. Tāpēc grūti noteikt, kurš ir noraksta 1.–34. lapā atrodamo Raunas, Cēsu, Straupes, Siguldas u.c. piļu attēlu autors – J. Kr. Broce vai G. Bergmanis, vai varbūt L. Bergmanis, un kurš – pārzīmētājs. Broces *Monumente...* 1. sēj. ir gandrīz visi te redzamie attēli, zīmēti no analoga skatu punkta, tikai rūpīgāk un ar nelielām atšķirībām detaļās: dažādotas stafāža figūru (cilvēku un dzīvnieku) pozas. Siguldā 1771. g. ir bijis arī L. Bergmanis, kurš arī savu zīmējumu signējis "*pinx. Bergmann*"¹³⁷; un abos gadījumos atšķiras vispirms zīmējumu izmēri: Broces *Monumente...* tie ir lielāki, Bergmaņa tušas zīmējumi – mazāki.

Helmsa hronikas tradēšanas un pārrakstīšanas vēsturē būtiska vieta ir Āraišu mācītājmuižai. Āraišu mācītājs (1771–1780) G. Bergmanis 18. gs. 70. gadu sākumā aprakstīja pastorāta apkārtni: "Āraiši, ķeizariska draudze rāmā, bezrūpīgā novadā, Cēsu apriņķī. Pret dienvidiem augstā kalnā atrodas Drabešu alloda muiža. Ielejā, regulārā paaugstinājumā atrodas vecās Āraišu pils vai Vec-Cēsu pils sabrukušie mūri. (..) tā tika nopostīta poļu laikos, un tagad tajā iemājo caunas un sermuļi. Neliels ezers nošķir šo pili no Āraišu pastorāta, kura ēkas ir celtas no koka, un baļķi ir likti viens uz otra bez pildrežģa. Ūdenī paceļas neliela sala, kas apaugusi ar mežonīgu krūmāju, tas atspoguļojas dzidrajā ezerā. Krastmalā mundra atbalss atkārto visus vārdus, kas tiek izsaukti.

Pret rītiem ir jauks mežs, netālu no tā atrodas augsts kalns, ko sauc par kāķa kalnu, tajā pirms pāris 100 gadiem tika sodīti ļaundari. No šī kalna var pārredzēt visu apkārtni – Cēsu pilsētu, Liepas muižu, Jaunpili, Rubenes baznīcu un Zilo kalnu pie Valmieras.”¹³⁸ Āraišos Bergmanis 1771.–1772. g. pagatavoja sev abus Helmsa hronikas norakstus, domājams, tur pabijis arī Londicera kungs. Āraišu pastorātā viesojās Broce un zīmēja piļu attēlus “Vidzemes vēsturei”, tad pat tur bija arī mācītāja Bergmaņa brālis Liborijs un divpadsmitgadīgais Johans Valentīns Bulmerinks. Un katrs no pēdējiem trim 1772. g. vasarā bija sēdējis pilsdrupu pakājē un zīmējis mācītāja aprakstīto ainavu. Helmsa hronikas papildinājumos atrodami trīs it kā identi Āraišu pastorāta skati, tie tomēr valdzina ar pamanāmi atšķirīgām detaļām. Vērts nolikt līdzās Bulmerinka (LVVA, 214. f., 6. apr., 159. l., 94. lp.), Liborija Bergmaņa (LVVA, 4038. f., 2. apr., 14. l., 145. lp.) un Broces zīmējumus (*Monumente...* 1, 49). Un kā izšķirt, kuram no vērotājiem (vai attēlos redzamiem laivā sēdētājiem) pirms vairāk nekā 230 gadiem bija redzīgāka acs, drošāka roka un precīzāka realitātes izjūta.

Zinot, cik viegli ir zaudēt avotkritisku un tomēr bezkaislīgu attieksmi un cik jutīgs un izaicinošs ir jautājums par realitātes atainojumu senajā tekstā, dokumentā un attēlā, to savstarpējo saspēli un pētnieka spēju iejusties aizgājušo laiku pasaules izjūtā, noslēgumā gribētos rosināt atkal no jauna pārdomāt seno avotu bagātības, mīklas un problēmas.

Pārdomu vērtā un tālākus pētījumus rosināša ir intriģējošā Paula Kampes Leksikonā fiksētā ziņa, ko Kampem vēstulē izklāstījis Armīns Tūlse 1954. g. jūnijā. Proti, Zviedrijā, Štrensnesas Doma bibliotēkā ir “nonākuši Helmsa rekonstrukcijas zīmējumu oriģināli, tāpēc ziņa par Helmsa piļu hronikas sadegšanu 1791. g. nav pieņemama”¹³⁹. Pagaidām meklējumi Zviedrijā nav bijuši sekmīgi. Kultūrvēsturnieks, Stokholmas Nacionālās bibliotēkas darbinieks Jānis Krēsliņš 2010. g. rakstīja: “Mūsu ļaudis ir patiešām iedziļinājušies šajā jautājumā un sistemātiski centušies gūt kādu skaidrību tajā. Ir arī bijis sava kripatiņa bibliotekāra pašlepnuma – kādēļ nevarētu atrisināt šo šķietami vienkāršo jautājumu. Trīs piegājienos ir meklēts. Ir arī meklēts Štrensnesas Doma bibliotēkā, bet viss bez sekmēm. Lietu sarežģī divi apstākļi. Norāde ir ļoti neskaidra, un nav skaidrs, vai piezīmes rakstītājs pats kaut ko no tā visa redzējis. (..) Katrā ziņā, netiek gulēts, bet meklēts. Redzēsim, kur tas viss novedīs.”¹⁴⁰

Kamēr minētais manuskripts Zviedrijā nav atrasts, atliek tikai minēt, kādi apstākļi bija par iemeslu tam, ka Helmsa “rekonstrukcijas zīmējumi” varētu būt meklējami Zviedrijā, lai gan vairākas vēsturiskas saiknes Rīgai un Štrensnesai rodama Sēdermanlandē. Helmsa hronikas attēlu pētniekus gaida atkal jauns izaicinājums.

Avoti un piezīmes

¹ Auszüge aus Einer alten geschriebenen Liefländ: CHRONICA von Jürgen Helms welche der Landrichter des Rigisch. Kreyßes H. v. Aderkas. besitzt u. die den Titel führt Warhafftige auß Copiae derre Lyfflandische Vndt Churlandische Chronnica Vndt Ertzliche Geschichte so sich alhie begeben vndt zu getragenn haben Vohrnemblich zu Riga 1) Von Erfindung, Erbauung, Frucht barkeit, vnd dero ersten Regierung oder Regenten deß Landeß ist biß auff die Schwertbrüder 2) Vonn Ersten Herre Mei-ster Teutsches Ordens, biß auff den Letzten pp 3) Von dem Ersten Königen vnd Fürsten in Lyfflant vnd Churlant pp J. C. B.

Rokraksts. J. K. Broces noraksts [Rīga, ap 1771, sk. S. 59]. [2], 150, [8] S; III. [164 spalvas zīmējumi, lazēti ar peķeku tušu], [1] lp. karte. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka. Turpmāk LUAB. Broces kolekcija, *Brotze Livonica 1*, inv. nr. R 4982. Turpmāk Brotze. *Livonica 1*.

² Jansons A., Erdmanis G. *Helmsa hronikas zīmējumu analīze*. Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. 3. laid. Rīga: Zinātne, 1988. 105.–159. lpp. 15 att. tab. 2 pielik. Pielikums Nr. 1: J. K. Broce Helmsa hronikas izvilkuma attēlu rādītājs [un konkordances ar oriģinālorakstu un Fišera–Londicera izvilkumu], 142.–151. lpp. Pielikums Nr. 2: J. K. Broces Helmsa hronikas izvilkuma attēlu alfabētiskais rādītājs (kopējā alfabētā ietverti arī tagadējie nosaukumi), 152.–159. lpp. Turpmāk Jansons–Erdmanis.

Tekstā salīdzināti Broces, Bergmaņa, Breverna noraksti, analizēti un sistematizēti attēli. Jansona–Erdmaņa norāde, ka zīmējumi pēc Londicera atrodas (Jansons–Erdmanis, 106. lpp.) t.s. Fišera norakstā (t.i. LVVA, 214. f., 6. apr., 159. l.), ir kļūdaina. Patiesībā tie atrodami 4038. f., 2. apr. 14. l. (Bergmaņa norakstā).

Vēsturniece Māra Caune 1994. g. publicējusi rakstu: Caune M. *Zīmējumi no Gustava Bergmaņa atstātā mantojuma* [saturā par J. Helmsa hronikas norakstiem LVVA, 4038. f., 2. apr., 14. un 16.l.]. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 3 (1994). 44.–52. lpp. 17 att. Turpmāk Caune.

³ Arndt J. G. *Der Liefländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren-Meistern, welche alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert*. Halle, 1753. S. 68. Turpmāk Arndt II.

⁴ Turpat, parindē.

⁵ Turpat.

⁶ Arndt II, S. 338.

⁷ Gadebusch F. K. *Abhandlung von Livländischen Geschichtschreibern*. Rīga: J. Fr. Hartknoch, 1772. 270 S. LUAB R, inv. nr. R3458: J. Kr. Broces personīgais eks., cauršūts ar atsev. lp. ar Broces rokr. papild. un rokr. piez. Alfab. personu rād. beigās; klāt pies. kopā [121] lpp. rokr., šeit 71. lpp. Turpmāk Gadebusch *Abhandlung*.

⁸ Arndt II, S. 68.

⁹ Gadebusch *Abhandlung*, rokr. piezīmes 71. lpp.

¹⁰ LUAB, Broces kolekcija. *Brotze Miscellanea 2*. Nr. 69, S. 163–173.

¹¹ LVVA, 214. f., 6. apr., 307. l. Neuner Georg. Annotationsbuch. Nachrichten von Prediger-Ordinationen, Consistorialfällen etc. 1578.

¹² Recke J. Fr.v., Napiersky K. E. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Bd.1. Mitau, 1827. S.87.

¹³ Turpat.

¹⁴ Brotze. *Livonica 1*. S.[2].

¹⁵ Turpat, 119–120. lpp.

¹⁶ Turpat, 30. 119. lpp.

¹⁷ Turpat, 123. lpp.

¹⁸ Turpat, 117. lpp.

- ¹⁹ Turpat, 143. lpp.
- ²⁰ *Nyenstedt Handbuch*. S.161–162.
- ²¹ Arnsts bija visai pavisā pētījis hroniku, ko apliecina viņa apgalvojums, ka 1628. g. Helms bijis ar savu hroniku kārtībā (fertig), t.i., to pabeidzis, sk. Arndt II, S. 68; patiesībā Helms ievadā raksta, ka 1628. g. viņš hroniku ir iesācis.
- ²² Darinnen erzehlet Auctor, der occasion wie Er zu der Beschreibung dieser Historie gelangt, his verbig. Nachdem nur mehro von Eroberung der Satdt Riga her die Kaufmanschafft und Handel, worauf die Satdt Riga fundiret und die Einwohner ihre Nahrung und täglichen Auffenthalt haben sollten, durch den Schwedisch und Polnischen Krieg gehindert, und ich Bei mir Betrachtet, daß Müßiggang des Teufe[li]s Ohr hißen ist etc.: unde credendum Euisse (?) Auctoren libri hujus Mercatoren. Quendam, sk. LVVA, 4038. f., 2. apr., 24. l., 1. a lp.
- ²³ Autors pats darba beigas datējis ar 1643. g. 22. jūniju, bet manuskripts liecina, ka fiksēti arī 1645. g. notikumi.
- ²⁴ Bergmann B. *Historische Schriften. Zweytes Bändchen: Die Kalenderunruhen in Riga in den Jahren 1585 bis 1590 erzählt von Benjamin Bergmann*. Leipzig: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1806. S. 26.
- ²⁵ Gadebusch *Abhandlung*. Rokr. piez. pie 71. lpp.
- ²⁶ Brotze. *Livonica I*. [1]; Gadebusch *Abhandlung* 133.
- ²⁷ Arndt II, [Vorrede], loksne a (verso).
- ²⁸ Zviedrijā, Linčēpingas (Linköping) doma bibliotēkā, agrārvēsturnieka, Lēdurgas barona Ernsta fon Kampenhauzena (Campenhausen- Loddiger, 1845–1922) Livonicas kolekcijā atrodas 19. gs. beigu Helmsa hronikas izvilks: Auszuge aus einer alten geschriebenen Lief. Chronica, welche 1797 im Brande verlohren ging. Sie führte die Aufschrift: Wahrhaftige Auß-Copia derer Lyffländische und churlnandische Chronnica und Etzliche Geschichte so sich allhie begeben und zugetragen haben (Linköping, Stiftsbibliothek, L7). Teksts aizņem 142 lappuses, noraksts nav pilnīgs: vēstījums apraujas un pamatā atbilst Bergmaņa norakstam (LVVA, 4038. f., 2. apr., 14. l.). Noraksts ilustrēts, lielākoties uz atsevišķām lapām zīmētie spalvas (tuša, tušas mazgājums) zīmējumi izgriezti un ielīmēti tekstā. Par šo informāciju pateicība Dr. hist. Stefanam Donekeram (Donecker).
- ²⁹ Tartu Universitātes bibliotēkā atrodas Helmsa hronikas noraksts mašīnrakstā (20. gs. 1. puse), Tartu UB, Mscr. 1197. Vērts atzīmēt, ka Tartu universitātes Juridiskā fakultāte jau 19. gs. sākumā bija izrādījusi vēlmi nopirkt Helmsa hronikas norakstu (vai tā kopiju) no paša Broces. Nezināmu apstākļu dēļ darījums nav noticis.
- ³⁰ LVVA, 4038. f., 2. apr., 24. l.
- ³¹ Jāpiebilst, ka savulaik (1877) Georgs Berkholcs (Berkholz) kļūdaini apgalvojis, ka šis noraksts ir ilustrēts. Minētais maldīgais apgalvojums atkārtots arī Jansona–Erdmaņa publikācijā. Sk. Jansons–Erdmanis, 106. lpp.
- ³² LVVA, 4038. f., 2. apr., 24. l., 1. lp.
- ³³ Jansons–Erdmanis, 106. u.c. lpp.
- ³⁴ LVVA, 4038. f., 2. apr., 14. l.
- ³⁵ Jansons–Erdmanis, 106. lpp.; Caune, 44. lpp.
- ³⁶ Caune, 44. lpp.
- ³⁷ LVVA, 4038. f., 2. apr., 16. l.
- ³⁸ LVVA, 4038. f., 2. apr., 16. l., 23. a lp.
- ³⁹ Caune, 51.–52. lpp.
- ⁴⁰ Caune, 44., 50. lpp., 17. att.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² LVVA, 4038. f., 2. apr., 24. l., 1. a lp.
- ⁴³ Arndt II, piez. 68. lp.

- ⁴⁴ Fischer J. B. [Hupel A. W.] Hrn. J. b. Fischer's Beyträge und Berichtigungen zu Hrn. F. K. Gadebusch livländischen Bibliothek. Der nordischen Miscellaneen viertes Stück von August Wilhelm Hupel. Riga: verlegt Johann Friedrich Hartknoch, 1782. S. 191. Turpmāk Fischer.
- ⁴⁵ Brotze. *Livonica* 1. S. [2].
- ⁴⁶ Turpat, 1.–20. lpp.
- ⁴⁷ Turpat, 21.–85. lpp.
- ⁴⁸ Turpat, 85.–110. lpp.
- ⁴⁹ Turpat, 110.–150. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 57. lpp.
- ⁵¹ Turpat, 49. lpp.
- ⁵² Turpat, 57. lpp. Var pieņemt, ka šis nosacītāis portrets izgriezts no Bāzeles ārsta un enciklopēdistā Heinricha Pantaleona (Pantaleon, Bantlin, Bandlin, 1522–1595) enciklopēdiskā darba – *Pantaleon H. Teutscher Nation Heldenbuch*. Inn diesem werden aller Hochverrümpten Teutschen personen, Geistlicher und Weltlicher, hohen unnd nideren staths Leben unnd nam[m]hafftige thaten gantz warhafftig beschriben. T. 1.–3. Basel, 1567–1568. Izdevums atrodams LUAB, inv. nr. R5992. Pantaleona darbu ilustrēts ar nosacītiem izcilo vāciešu portretiem, pie kam viena kokgriezuma klišēja izmantota dažādu personu atveidojumam. Broces pārzīmētā quasi Pletenberga portretgalva ar divainu spilvenveidīgu cepuri galvā tuva kokgriezumam, kas attēlo valdnieku Pannonu (T. 1. S. 31) vai Askānijas grāfu Karolu Bēringeru (T. 1. S. 394), kam galvā bruņu ķivere, kura atveido cilvēka seju; analogijas saskaņā ar Besija (T. 1. S. 3) portretā.
- ⁵³ Turpat, 24. lpp.
- ⁵⁴ Turpat, 1. lpp. Figur eines Letten (od. wie mir das Mscpt sagt eines Lÿuischen).
- ⁵⁵ Turpat, 3. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 21. lpp.
- ⁵⁷ Turpat.
- ⁵⁸ Münster S. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender durch Sebastianum Munsterum, in welcher begriffen Aller völder, Herrschafften, Stetten und namhafftiger flecken, berkommen*. Basel, 1544. Vācu valodā iznākušo turpmāko izdevumu gadi: 1546, 1548, 1550, 1553, 1556, 1558, 1561, 1564, 1567, 1569, 1572, 1574, 1578, 1588, 1592, 1598, 1614, 1628.
- ⁵⁹ Auß folgend[en] Scribenten habe mir diese Historie zur Nachrichte außcopiiret, als auß Balthasar Russau seiner Lieffl. Chronic, Salomon Henning, D. Laurent. Muller, Reinhold Heidensteins, Cosmograph. Munster; Johannes Rennen, Friderici Menii, D. Luca Osiander und sonst aus eine alte geschriebene Lieffländische und Pruische chronica.-und habe ich / der Auctor/ diese Arbeit angefangen Ao. 1628. d. 2. Nov. und geendigt Ao. 1643. d. 22. Jun. LVVA, 4038. f., 2. apr., 24. l., 1.a lp.
- ⁶⁰ Brotze. *Livonica* 1. S. 79.
- ⁶¹ Turpat, 107., 121. lpp.
- ⁶² Turpat, 85. lpp.
- ⁶³ LUAB, Ms. 478.
- ⁶⁴ LUAB, Broces kolekcija, Brotze, *Livonica* 14. Bl. 87b.
- ⁶⁵ Manuskripts 19. gs. beigās nodots Rīgas pilsētas bibliotēkai un tagad atrodas LUAB.
- ⁶⁶ Pabst E. *Die Anfänge der deutschen Herrschaft in Livland*. Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands hrsg. von F. G. v. Bunge. Dritter Band. Dorpat: Verlag von Franz Kluge, 1844. S. 39.
- ⁶⁷ Brotze. *Livonica* 1. S. 9., 10.
- ⁶⁸ *Franz Nyenstaedts Livländische Chronik nebst dessen Handbuch*, herausgegeben von G. Tielmann. Monumenta Livonia antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden. Bd. 2. Riga und Leipzig: Verlag von Eduard Frantzens Buchhandlung, 1839. S. 128.
- ⁶⁹ LU AB, Ms. 478, lp. I verso.

- ⁷⁰ Turpat, lp. K verso.
- ⁷¹ Turpat, lp. K recto.
- ⁷² Brotze. *Livonica I. S. 9: Schreyhorn*, 10: Ihre Wehre sind gewesen Schwerter, Seitzen, halbe Monne, Spise, Holzerne Keulen von Eichenholz, Beile mit langen Stielen, Barenspiese, Streithammer, Hautbogen, Schleugen, Steine, Balken, Teer, welches letztere sie den Stürmenden siedend ins Gesicht geŕoßen.
- ⁷³ LU AB, Ms. 478, lp. K recto: Heydensche schilde vor vnd hienden van heuten gemacht. Broce piemetinājis, ka Helmsa manuskriptā vairogam bijusi sarkana pamatne, tomēr Broce uzskata, ka "sarkano lauku laikam autors [i.i. Helmss] pievienojis pats", sk. Brotze. *Livonica I. S. 10*.
- ⁷⁴ Brotze. *Livonica I. S. 5*.
- ⁷⁵ Par konsultāciju un ziņām pateicība vēsturniekam *Dr. hist. Stefanam Donekeram* (Doneker) no Vīnes (2009, 2010).
- ⁷⁶ Strēlke tulkojis un izdevis Atskaņu hronikas Heidelbergas kodeksu, Vartberges Hermaņa un Jerošinas Nikolaja hronikas, ilustrēto rokrakstu *Banderia Prutenorum*, strādājis pie izdevuma *Scriptores rerum Prussicarum*.
- ⁷⁷ LU AB atrodami trīs ar Nienštetu saistīti teksti. Proti, jau minētais Jaunākās Ordeņa mestru hronikas noraksts (Ms. 478) ar Nienšteta piezīmēm, otrkārt, Nienšteta Mājas grāmata (partiesībā dienasgrāmata, Ms. 179). Broces norakstā saglabājusies ap 19. gs. otrajā pusē zudusī Nienšteta hronika, ko Broce norakstījis no kļūdaina manuskripta (Brotze. *Livonica 8: Franz Neuensstäds Chronic, aber nach einem fehlerhafften Mscpt, pag.1–109*). Abi pēdējie darbi publicēti 1839. g.
- ⁷⁸ Par konsultāciju pateicība mediavistam Andrim Levānam.
- ⁷⁹ Schedel H. *Chronica*. [Mit Holzschnitten von Michael Wolgemut und Wilhelm Pleydenwurf]. Nürnberg: Anton Koberger für Sebald Schreyer und Sebastian Kammermaister, 12.VII. 1493. Pirmizdevums latīņu val. Tulkots un iznācis vācu valodā (1493, 1496 un 1497). Rīgā 2 eks. latīņu valodā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un viens – vācu valodā LUAB (Augsburg, 1496). Šedela hronikas pirmizdevumu ilustrē 1809 kokgriezumi, kas tapuši Volgemūta (*Wolgemut*, 1434–1519) darbnīcā Nirnbergā, tajā atrodami arī 68 pilsētu skati.
- ⁸⁰ Brotze. *Livonica I. S. [2]*.
- ⁸¹ Löwis of Menar K. v. *Die Burg Adsel in Livland: Eine Komturei des Deutsche Ordens. Sitzungsberichte der Gesellschaft fuer Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen in Riga aus dem Jahre 1911. II. Hälfte*. Riga: Häcker, 1913. S. 436, parindē.
- ⁸² Löwis of Menar K. v. *Burgenlexikon für Alt-Livland mit 24 Plänen und 56 Ansichten*. Hrsg. von Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen in Riga. Riga: Verlag des Akt. Ges. Walters & Rapa, 1922. S. 42.
- ⁸³ Fischer. S. 193.
- ⁸⁴ Friebe W. C. *Handbuch der Geschichte Lief- Ehst und Kurlands zum Gebrauch für Jedermann*. Erstes Bändchen. Riga: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1791. S. [31].
- ⁸⁵ Campe P. *Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850*. Bd. 2, T. 4. Stockholm, 1957. S. 48–49, Nr. 327.
- ⁸⁶ Erdmanis–Jansons, 110.–112. lpp.
- ⁸⁷ Caune M. *Rīgas pils – senā un mainīgā*. Rīga: Jumava, 2004.
- ⁸⁸ Ose I. *Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. 29. lpp. 8 att.
- ⁸⁹ *Städtisches Leben im Mittelalter: Schriftquellen und Bildzeugnisse*. Hrsg. von Evamaria Engel und Frank-Dietrich Jacob. Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2006. 465 S. Grāmata lasāma internetā, Google books, http://books.google.lv/books?id=OP3hhD7_T6QC&pg=PP1&dq=in+author%3A%22Evamaria%20Engel%22%20in+author%3A%22Frank-Dietrich%20Jacob%22&pg=PP1#v=onepage&q&f=false.
- ⁹⁰ Turpat. *Einleitung*, S. 1–2. Vācu mediavistika tikai 20. gs. 90. g. atzist attēlu par dokumentam līdzvērtīgu vēstures avotu.

- ⁹¹ Turpat, 3. lpp.
- ⁹² Turpat, 9. lpp.
- ⁹³ T.i., vienlaikus parādīt pretskatā neredzamās pilsētas sānu daļas.
- ⁹⁴ Turpat.
- ⁹⁵ Pirmizdevums: Gombrich E. H. *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. London: Phaidon, 1960. 466 pp. 320 ill. Teksts pieejams arī internetā, sk. (07.2011.) http://www.4shared.com/document/GGLvh3kR/Gombrich_-_ART_AND_ILLUSION.htm (Phaidon Press: 2000. 315 p.).
- ⁹⁶ Turpat, 53. lpp.
- ⁹⁷ Turpat, 56.–57. lpp.
- ⁹⁸ Turpat, 58. lpp.
- ⁹⁹ Turpat, 59. lpp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 63. lpp.
- ¹⁰¹ Bergmann G. v. *Geschichte von Livland, nach Bossuetischen Art entworfen vo Gustav Bergmann, Prediger in Livland*. Leipzig: Im Schwickertschen Verlage, 1776. 197 S. [1] Bl. Frontisp. [6] Bl. Ill. Ill. Kopā 39 attēli oforta tehnikā: vinjetes tekstā un attēli uz atsevišķām lapām. Turpmāk Bergmann *Geschichte*.
- ¹⁰² LVVA, 4038. f., 2164. l., 1001. lp.
- ¹⁰³ Bergmann. *Geschichte von Livland...* S. 4.
- ¹⁰⁴ Turpat, 2. lpp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 1. lpp.
- ¹⁰⁶ Neumann W. *Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste ind des Kunstgewerbes in Liv, Est- und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts von W. Neumann; mit 86 Abbildungen und 1 Tafel in Lichttechnik*. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1887. S. 26–27.
- ¹⁰⁷ Mirbach O. v. *Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob: mit Rückblicken in die Vorzeit*. Erster Theil mit einem Titekupfer und fünf Ansichten. Mitau: Verlag von Friedrich Lucas, 1844. XXII, [8], 331 S. [6] Bl. Ill.
- ¹⁰⁸ Lancmanis I. Embūte bez Induļa un Ārijas. *Māksla Plus*. 2007/2008. dec./janv. 6: 36–43.
- ¹⁰⁹ LU AB, Ms. 1124, 7, nr. 97. Jākobs Georgs Frīdrihs Beize (Beise, 1789–1861; DBBL 39) – tobrīd Rīgas Vēstures un senatnes pēitāju biedrības bibliotēkas pārzinis (1837–39). Biedrības līdzdibinātājs Buhholcs arī darbojās bibliotēkā. Noprotams, ka Tīzenhauzenam izsniegts kāds no abiem Bergmaņa vai Fišera norakstiem. Tomēr Tīzenhauzens pamatā izmantojis un atsaucies uz Helmsa–Broces norakstu un tā attēliem.
- ¹¹⁰ LUAB, Ms. 1124, 7, nr. 98.
- ¹¹¹ Tiesenhausen E. v. *Zur Erinnerung an den hundertjährigen Besitz der Güter Weissensee und Hohenheude in der Familie von Tiesenhausen im Jahre 1852*. Ein Beitrag zur Tiesenhausenschen Familiegeschichte. Riga: gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1852. 24 S. [7] Bl. Beilagen A–D. [4] Lithographien.
- ¹¹² Brotze. *Livonica I*. S. 36
- ¹¹³ Broce J. Kr. Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē. *Zīmējumi un apraksti*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1996. 137. lpp.
- ¹¹⁴ Napiersky C. E. *Ueber das Schloß und die Comthurei Dünaburg (mit einer lithographischer Beilage*. Das Inland. Nr. 7 (Mittwoch, den 16. Februar) 1838. Sp. 97–103; Nr. 8 (Mittwoch, den 23. Februar, 1838), Sp. 112–124, 1 Bl. lithogr. Beilage: 1. Dünaburg.
- ¹¹⁵ Sk. vācu mākslas un reliģijas un kultūras vēsturnieka, modernās ikonoloģijas un ikonogrāfijas skolas dibinātāja Abi Vārburga (Warburg, Aby (Abraham Moritz), 1866–1929) mācību par antīko tēlu un simbolu “pēcdzīvi”, (Nachleben der Antike) Renesanses un vēlāka laika Eiropas kultūrā (Bapõypr 27).
- ¹¹⁶ Brotze. *Livonica I*. S. 33.

- ¹¹⁷ Neumann W. *Die Ordensburgen im sog. polnischen Livland*. Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands (...). Bd. 14. Riga: N. Kymmell, 1890. S. 299–388, 6 Bll. taf. Saturā par Dinaburgas pili, Helmsa hroniku S. 303–312, taf. 2., 3.
- ¹¹⁸ Plater A., de Broel. *Jeszcze słów kilka o dynaburskim starym zamku*. *Rubon: pismo zbiorowe, poświęcone pożytecznej rozrywce*. T. 3. Vilnius: Wydawca Kazimierz Bujnicki, 1843. 12.–24. s. Turpmāk Plater.
- ¹¹⁹ Plater, 12.
- ¹²⁰ No 19. gs. sākuma, literāti (Arnims, Brentano, Šlēgels, Bairons, Heine) un mākslinieki (Viljams Tērners un citi, īpaši grafiķi) poetizējot aprakstīja un attēloja senatnīgi neskartās Reinas ielejas ainavas ar pilsdrupām Septiņkalnē, no Ķelnes līdz Maincai. Viņu darbība iekļaujas t.s. Reinas romantikas (*Rheinromantik*) virzienā, sk. piem., Schmandt Michthias. Rheinromantik, Begleitpublikation zur Ausstellung im Historischen Museum am Strom – Hildegard von Bingen. Binger Museumshefte. Bd 2. Bad Kreuznach 2002; Schmitt Michael. *Die illustrierten Rhein-Beschreibungen. Dokumentation der Werke und Ansichten von der Romantik bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Köln, 1996.
- ¹²¹ Bujnicki K. Pamietniki. Dodatki. Rokraksts. LU AB, Ms. 1231, s. 8. Krakow, 2001. Buiņķis K. *Klejojumi pa maziem ceļiem*. Rēzekne, 2007.
- ¹²² Manteuffel G. v. *Polnisch-Livland*. Riga: bei N. Kymmell, 1869. Att. pie 56. lpp., turpmāk Manteuffel Polnisch-Livland; izd. poliski – Manteuffel G. v. *Inflanty Polskie*. Posnan, 1879.
- ¹²³ Manteuffel. *Polnisch-Livland*. S. 57, anm.; Manteuffel. *Inflanty Polskie 1879*. 109 lpp., att.
- ¹²⁴ Albums un arī minētais Felsko oriģinālakvarelis litogrāfiski reproducēts (samazinot) 1903, sk. *Terra Mariana*. Riga, F. Deutsch, A. Grosset, 1903. 52. lp.
- ¹²⁵ Ose, 180. lpp.
- ¹²⁶ Neumann, 1888. S. 304.
- ¹²⁷ Сементовский А. *Памятники старины Витебской губернии*. Памятная книга Витебской губернии (1867), teksts publicēts arī kā separātizdevums.
- ¹²⁸ Сапунов А. *Река Западная Двина: историко-географический обзор, составил и издал А. Сапунов*. Витебск: типолитография Г. А. Малкина, 1893. 508, LXIX с., илл. Saturā par Dinaburgas pili; att. [pēc Helmsa–Plātera] pie 456. lpp. (1 atsev. lp. svitru grav.); pie 464. lpp. pils uzmērījums un plāns pēc V. Neimaņa, 1 atsev. lp. Neimanis piemin arī otru Sapunova darbu. Сапунов А. *Инфлянты* (1886).
- ¹²⁹ Neumann, 1888. S. 304, Anm.
- ¹³⁰ Muzeja mājaslapa: www.dnmm.lv
- ¹³¹ Ose, 121. lpp.
- ¹³² Brotze. *Livonica I*. S. 61.
- ¹³³ Erdmanis–Jansons, 117.–119. lpp., att. 122, 131; Caune M. *Rigas pils – senā un mainīgā*. Rīga: Jumava, 2004. Att. nr. 134.
- ¹³⁴ Par šo informāciju pateicība mākslas vēsturniecei Dr. art. Elitai Grosmanei.
- ¹³⁵ Erdmanis–Jansons. 108. lpp. Hronika atkārtoti izdota laikā no 1544. līdz 1628. g., laisti klajā 40 izdevumi latīņu, vācu, franču, itāļu čehu valodā; zināmi 19 “Kosmogrāfijas” vācu izdevumi (1544, 1546, 1548, 1550, 1553, 1556, 1558, 1561, 1564, 1567, 1569, 1572, 1574, 1578, 1588, 1592, 1598, 1614, 1628). Atsauces uz pagināciju norāda, ka Helmsa rīcībā varēja būt kāds 1598. g. izdevuma analogs (iespējams, 1592 vai 1614).
- ¹³⁶ Münster *Cosmographie*, Basel: Petri, 1598, S. mcclij [1153]; 10x15,5 cm; Brotze. *Livonica I*. S. 61: apm. 14 x 26, 5 cm.
- ¹³⁷ LVVA, 4038. f., 2. apr., 16. l., 23. a lp.; sal. ar Brotze. *Monumente* 1. 35.
- ¹³⁸ Bergmann. *Geschichte von Livland...* S. 135.
- ¹³⁹ Campe. *Lexikon*. Bd. 2, T. 4. S. 49, Nr. 327.
- ¹⁴⁰ Krēšlīņš J. Vēstule autorei. 2010.